

WAGENINGEN
UNIVERSITY & RESEARCH

DATUM

30 April 2019

AUTEUR

Nienke Nuesink (WUR)

Jeroen Veraart (WUR)

Gebruik kennis over sociale waarden bij besluitvorming en ontwerp van natuurherstel- en ontwikkelingsprojecten

lessen geleerd uit LIFE IP Delta-Natuur - memo

Inhoudsopgave

1	Introductie	6
1.1	Achtergrond	6
1.2	Probleemstelling	6
1.3	Doelstelling	6
1.4	Aanpak	7
1.5	Leeswijzer	7
2	Case studies	Error! Bookmark not defined.
2.1	Introductie	8
2.2	Selectie van casestudies en criteria	8
2.3	Uitwerking indicatoren sociale waarden	10
2.3.1	Beleving Biodiversiteit	10
2.3.2	Recreatieve aantrekkelijkheid	11
2.3.3	Woongenot	11
2.3.4	Sociale cohesie	11
2.3.5	Gezondheidsaspecten	11
3	Beschrijving, nul situatie en verwachtingen geselecteerde projecten	13
3.1.1	Getijdenpark Brienoord	13
3.1.2	Nul-situatie sociale waarden Getijdenpark Brienoord	14
3.1.3	Verwachte effecten Getijdenpark Brienoord op de sociale waarden	15
3.1.4	Ruimte voor de Vecht	16
3.1.5	Nulsituatie voor alle sociale waarden	17
3.1.6	Verwachte effecten van project	18
3.1.7	Rust voor vogels, ruimte voor mensen	19
3.1.8	Nulsituatie voor alle sociale waarden	20
3.1.9	Verwachte effecten van project	20
4	Alternatieve methoden voor sociale waarden in besluitvormingsprocessen	22
4.1	Meetmethoden bij projecten	22
4.1.1	Meetmethoden Getijdenpark Brienoord	22
4.1.2	Meetmethoden Ruimte voor de Vecht	22
4.1.3	Meetmethoden Rust voor vogels, ruimte voor mensen	23
5	Resultaten: quickscan methoden voor evalueren sociale waarden	24
5.1	Woongenot	24
5.1.1	Getijdenpark Brienoord	24
5.1.2	Ruimte voor de Vecht	24
5.1.3	Rust voor vogels	24
5.2	Sociale cohesie	24
5.2.1	Getijdenpark Brienoord	24
5.2.2	Ruimte voor de Vecht	25
5.2.3	Rust voor vogels, ruimte voor mensen	25
5.3	Recreatie, aantrekkelijkheid en beleving	25
5.3.1	Getijdenpark Brienoord	25
5.3.2	Ruimte voor de Vecht	25
5.3.3	Rust voor vogels, ruimte voor mensen	26
5.4	Biodiversiteit (sociale waarde)	26
5.4.1	Getijdenpark Brienoord	26
5.4.2	Ruimte voor de Vecht	26
5.4.3	Rust voor vogels	26

5.5	Volksgezondheid	26
5.5.1	Getijdenpark Brienoord	26
5.5.2	Ruimte voor de Vecht	26
5.5.3	Rust voor vogels	27
6	Conclusies en aanbevelingen voor monitoring en evaluatie	28
6.1	Conclusies	28
6.2	Aanbevelingen	28
Colofon 30		
Bijlage 1: Sociale waarden meten in MKBA's en TEEB 31		
Bijlage 2: Resultaten literatuurstudie 34		
Bijlage 3: Interviewvragen projectleiders 35		
Bijlage 4: MKBA 37		
Literatuur 43		

Summary

Prior to the implementation of nature restoration and nature development projects decision making takes place on the added value of such projects. However, in the decision-making process of nature projects social values hardly play a role. This raises questions on which social indicators are relevant to consider? And how can these social values be incorporated in the decision-making process? To find an answer to these questions LIFE IP action D3 was set up. In this project three Life-IP projects were selected as case studies to identify and sharpen social indicators for nature projects. To get insight in the social values that play a role in the three cases interviews were conducted with the project leaders of the projects and relevant documents were studied. In addition, a literature study was performed to get insight in how social values are considered in existing decision-making methods for nature projects. This report identifies five social indicators to consider in the decision-making process for nature projects; recreational attractiveness, social cohesion, experienced biodiversity, enjoyable living area and public health. From the analyses a sixth social indicator was added to this list; social support. Next to this, the report emphasizes the importance to involve social values, when relevant, in an early stage of the decision-making process. Also, the report illustrates that the effect of nature projects also depends on the context in which they are implemented. For example, measures taken in densely populated areas seem to have a greater effect than measures taken in more remote areas. Finally, quantifying social values proves to be difficult. However, in some cases it is possible to give an indication of the relative social impact of nature projects by considering the project area in relation to the sphere of influence of the project.

1 Introductie

1.1 Achtergrond

In november 2016 is het LIFE IP programma Deltanatuur van start gegaan. Dit programma heeft als doel de natuur van het Nederlandse deltagebied te beschermen en ontwikkelen. De focus ligt hierbij op natuur in en rondom de grote wateren (hoofdwatersysteem) in Nederland. Het programma heeft een vijftal doelstellingen:

1. Verbeteren van de samenwerking tussen de betrokkenen bij het beheer van de grote wateren;
2. Verbeteren van de samenhang tussen de uitvoeringsprogramma's in de grote wateren;
3. Aangaan van nieuwe samenwerkingen op het gebied van ontwikkeling van deltanatuur;
4. Ontsluiten van kennis over natuurontwikkeling in de grote wateren;
5. Ontwikkelen van een strategie voor robuuste natuur in de grote wateren.

Deze memo richt zich op de betekenis van sociale waarden in de besluitvorming over natuurherstel en -ontwikkelingsprojecten.

1.2 Probleemstelling

Voorafgaand aan de implementatie van natuurherstel- of ontwikkelprojecten vindt besluitvorming plaats over de meerwaarde van een dergelijke interventie. In het besluitvormingsproces worden de beoogde interventie en de mogelijke effecten hiervan op verschillende aspecten beoordeeld. Wanneer er voldoende meerwaarde wordt gezien leidt dit tot een besluit om een project te starten (startbeslissing) binnen bijvoorbeeld een uitvoeringsprogramma. Na de startbeslissing gaan er weer besluitvormingsprocessen spelen: het project kan op verschillende manieren uitgevoerd worden.

In de besluitvorming over natuurprojecten in de verschillende planfasen speelt de sociale betekenis van die natuurprojecten echter nauwelijks een rol. Van daaruit komen vragen op zoals: welke sociale waarden zijn relevant? En hoe kunnen deze sociale waarden in de besluitvorming beter meegenomen worden?

Om meer inzicht te krijgen in welke sociale waarden een rol zouden moeten spelen in de besluitvorming over natuurprojecten en hoe deze sociale waarden beter meegenomen kunnen worden in besluitvormingsprocessen voor (delta)natuurprojecten is LIFE IP actie D3 opgezet. Ter verkenning van actie D3 is in 2017 een memo (Timmerman, J. en Bruin, K. de, 2017) opgesteld voor twaalf van de 21 LIFE IP projecten en mogelijke indicatoren van sociale waarden die een rol kunnen spelen in deze projecten. In de huidige memo zijn zes van deze LIFE IP projecten verkend. Van deze zes cases zijn er drie verder uitgediept en zijn indicatoren voor sociale waarden verkend en beoordeeld voor deze projecten. Daarnaast worden een aantal methoden verkend om inzichten op te doen over hoe sociale waarden beter meegenomen kunnen worden in besluitvormingsprocessen voor dergelijke projecten. Dit kan interessante handelingsperspectieven bieden voor andere LIFE IP projecten, en breder voor andere natuurontwikkelingsprojecten met doelstellingen op sociale waarden. Nadat een maatregel of project is uitgevoerd is het ook vaak een relevante vraag of deze daadwerkelijk het effect heeft gehad op de sociale waarden zoals vooraf verondersteld. Kunnen we op basis van een nieuwe methode bijvoorbeeld iets zeggen over hoe de doelgroep de maatregel heeft ervaren? Wat zijn de ervaren effecten van een maatregel en hoe worden die effecten gewaardeerd? En hoe kan de kennis over sociale waarden worden gebruikt bij besluitvorming voor natuurherstel- en ontwikkelingsprojecten?

1.3 Doelstelling

Met dit project willen we inzicht krijgen in het identificeren en beoordelen van de sociale meerwaarde van projecten voor behoud en herstel van natuur. Dit moet leiden tot een betere koppeling van natuuropgaven in uitvoeringsprogramma's voor waterbeheer.

1.4 Aanpak

Om zicht te krijgen op de sociale waarden die spelen in de zes casestudies zijn documenten bestudeerd en interviews gehouden met de projectleiders van de drie LIFE-IP projecten. Daarnaast is een literatuurstudie gedaan naar MKBA's en bestaande alternatieve evaluatiemethoden voor (natuur)projecten en sociale waarden.

1.5 Leeswijzer

In het navolgende doen we eerst verslag van de criteria voor de caseselectie en een verkenning van een aantal sociale waarden (hoofdstuk 2). Daarna volgt een beschrijving van de cases (hoofdstuk 3). Vervolgens gaan we in op alternatieve evaluatiemethoden voor sociale waarden in (natuur)projecten en eventuele voor- en nadelen daarvan (hoofdstuk 4). Daarna bespreken we hoe evaluatiemethoden voor sociale waarden in projecten aangepast kunnen worden zodat ze bruikbaar zijn voor de geselecteerde casestudies (hoofdstuk 5). We sluiten af met de betekenis van de resultaten voor andere LIFE-IP projecten en voor toekomstige besluitvormingsmethoden in Nederland (hoofdstuk 6).

2 Casestudies

In dit hoofdstuk wordt besproken hoe de caseselectie van de drie LIFE IP projecten tot stand is gekomen. Vervolgens worden de definities en indicatoren verkend van de vijf sociale waarden die in deze memo worden onderzocht.

2.1 Introductie

Maatschappelijke Kosten Baten Analyse (MKBA) is een veelgebruikte methode in Nederland om de effecten van een interventie of maatregel o.a. op gebied van water, ruimte en milieu in te schatten en mee te nemen in de besluitvorming. Er bestaan diverse kritieken op deze evaluatie-tool, met name wanneer het gaat om het meenemen van sociale waarden in de besluitvorming van een project.

De sociale meerwaarde van een natuurherstel maatregel wordt vaak kwalitatief benoemd in een MKBA s en in de enkele gevallen dat een sociale meerwaarde wordt gemonetariseerd dan gebeurt dat vaak in termen van kostenbesparing van de maatregel. Vaak zijn deze kostenbesparingen echter beperkt en indirect¹. Zo verwordt het neveneffect van de kostenbesparing tot het hoofdeffect en blijft de waarde die de doelgroep hecht aan de maatregel onzichtbaar.

Verder zijn er ook altijd zaken zoals sociale waarden of natuurwaarden die niet goed te meten of te monetariseren zijn omdat er geen markt voor bestaat. Deze effecten worden dan opgenomen als Pro Memorie (PM)-posten in de eindtabel van de MKBA-rapportage. Wanneer effecten op deze manier worden gerapporteerd zijn ze echter weinig informatief.

Kortom, een MKBA is niet altijd even bruikbaar voor het vaststellen van de verandering in sociale waarden die een natuurontwikkelingsproject kan veroorzaken (zie ook Bijlage 4). Vaak is een verandering in sociale waarde niet het hoofddoel van de initiatiefnemer, maar een bijeffect dat wel heel belangrijk kan zijn voor de mensen die leven in de omgeving. In drie van de zes casestudies is, a-priori, een direct bijeffect te verwachten van natuurontwikkeling op de sociale waarden en daarom zijn deze verdiept. Bij de overige drie werden vooral kleinere indirecte bijeffecten verwacht. De keuze wordt in sectie 2.2 nader toegelicht.

2.2 Selectie van casestudies en criteria

In totaal zijn er 21 LIFE-IP projecten. Het LIFE IP projectteam van actie D3 heeft in 2017 sociaaleconomische criteria geïnventariseerd en beoordeeld op relevantie voor een twaalfal C-acties (projecten). Daaruit zijn zes C-acties geselecteerd voor het verzamelen van ervaringen in het gebruik van alle geïdentificeerde economische en sociale waarden. De selectie is besproken in een workshop (2017) met o.a. de betreffende projectleiders. Deze projecten zijn weergegeven in tabel 1. Vervolgens is uit deze projecten een selectie van drie projecten gemaakt gebaseerd op relevantie van de sociale indicatoren voor sociale waarden in de projecten. Voor deze drie projecten zijn interviews afgenomen met de projectleiders van de betreffende projecten (onderstreept in tabel 1) en deze zijn verder uitgewerkt in hoofdstuk 3. De andere drie projecten worden hieronder beknopt toegelicht. In deze memo gaan we specifiek in op de sociale waarden, de economische waarden komen aan bod in een apart rapport (gepland in 2022).

¹ Als voorbeeld een fictieve redeneerlijn: een natuurgebied biedt rust voor de bewoners die dit gebied bezoeken. De regelmatige bezoeker heeft minder last van stress en het risico op stressklachten en daaraan gerelateerde huisartsconsultaties zou lager zijn. Dit is een voorbeeld van een indirecte kostenbesparing: de kostenbesparing wordt niet gemaakt door de investeerder. De kostenbesparing is relatief gering ten op zichte van de investering.

Tabel 1, Matrix van projecten en deelrapportages. (Gebaseerd op Exceldocument Jos Timmerman 'Indicatoren vs projecten', 2017)

Project	Economische waarden (2022)	Sociale waarden (2019)
C1-3 Bodem en water in NH	X	
C2-1 <u>Ruimte voor de Vecht</u>	X	X
C3-1 Vismigratie	X	
C3-2 <u>Getijdenpark Brienoord</u>	X	X
C3-3 <u>Rust voor vogels</u>	X	X
C3-9 Kierbesluit	X	

Bodem en water in Noord-Holland

In Noord-Holland werken de waterbeheerders, provincie, LTO-Noord, vier agrarische collectieven en individuele agrariërs samen aan een grootschalige uitrol van maatregelen op agrarische bedrijven voor de verbetering van de kwaliteit van het oppervlaktewater. Via een online landbouwportaal moeten agrariërs gestimuleerd worden om maatregelen te nemen op hun bedrijven (Waterschap Hollands-Noorderkwartier, 2018). Daarnaast geeft het landbouwportaal toegang tot subsidies. Het verbeteren van de waterkwaliteit moet onder andere bijdragen aan de biodiversiteit. Het landbouwportaal informeert boeren over mogelijke maatregelen op hun bedrijven om de bodem- en waterkwaliteit te verbeteren. Naast het portaal zijn ook bodemcoaches aangesteld, die met de boeren meedenken over het beheer van de bodem. Het portaal is ook een ingang tot subsidiemogelijkheden die gericht zijn op verduurzaming van de bedrijfsvoering. In dit project staat niet de sociale waarde van een natuurherstelproject centraal. Het project zet in op een gedragsverandering bij agrarisch ondernemers gericht op duurzaam bodembeheer, verminderd gebruik van bestrijdingsmiddelen en zuinig omgaan met zoet water. De randvoorwaarden voor natuurherstel en -ontwikkeling in aquatische milieus worden daarmee in potentie gunstiger, een verandering van de sociale waarden van natuur staan niet centraal, wel kan de houding van de deelnemers ten opzichte van natuur veranderen. Conclusie: Sociale waarden van het project zijn meer indirect. Het landbouwportaal creëert bewustwording onder de boeren die deelnemen² met ondersteuning van bodemcoaches en subsidie. De bodemcoaches spelen een sleutelrol bij het realiseren van een kennisnetwerk waardoor er sociale cohesie kan ontstaan bij de deelnemers. Het project betreft echter niet een fysieke ingreep met een direct (sociaal) effect op de omgeving. Daarom is gekozen om dit project niet verder uit te werken in het rapport.

Vismigratie grote wateren

In dit project werken Hoogheemraadschap Stichtse Rijnlanden, Waterschap Vechtstromen, Drents Overijsselse Delta en Hoogheemraadschap Schieland en Krimpenerwaard samen om de bestaande vismigratieroutes in kaart te brengen en de vismigratievoorzieningen in en rondom de grote wateren en in het bijzonder de IJssel te evalueren. Op basis van die inventarisatie worden maatregelen geformuleerd die de leefgebieden van de vissen optimaal bereikbaar moeten maken en bijdragen aan een gezonde en productieve vispopulatie voor het stroomgebied van de IJssel. De sociale waarde van dit project zit vooral in het besef van mensen dat herstel van habitat en realiseren van migratiemogelijkheden bijdragen aan een gezonde vispopulatie. Daarom worden bijvoorbeeld vrijwilligers ingezet om te helpen bij het vismigratieonderzoek. Door citizen science toe te passen ontstaat betrokkenheid bij het project en mogelijk ook sociale cohesie. Daarnaast kunnen er voordelen zijn voor recreatievissers die bepaalde soorten meer tegenkomen bijvoorbeeld. Echter, de hoofddoelen van het project zijn het bevorderen van de vismigratie, de sociale doelen zijn meer bijvangst. Daarom is gekozen om dit project niet verder uit te werken in het rapport.

² Het deelnemerspercentage is ook een indicator: hoeveel van het totaal aantal aanwezige bedrijven doet daadwerkelijk mee aan het landbouwportaal, gemeten in aantal afspraken met de bodemcoaches of aantal subsidie aanvragen?

Kierbesluit

Dankzij het kierbesluit zijn in januari 2019 de Haringvlietsluizen voor het eerst voor een deel geopend om trekvisserij de mogelijkheid te geven in- en uit te zwemmen. Het besluitvormingsproces om de Haringvlietsluizen op een meer visvriendelijke manier te gaan beheren, de Haringvliet en haar oeverzones natuurlijker in te richten in combinatie met aanpassingen van de zoetwaterinlaat voor de landbouw kent een lange geschiedenis en voert terug tot 1996 (Van Hees en Peters, 1998). Het besluitvormingsproces is langzaam verlopen omdat het moeilijk is omdat de waarde van het herstel van een zoet-zout gradiënt verschillend is voor in het bijzonder landbouw, natuur, visserij en omgeving beoordeeld wordt vanuit verschillende perspectieven en de baten niet direct terecht komen met de kostendragers van de maatregel (Veraart et al., 2018).

In het LIFE-IP project kierbesluit zetten zes natuurorganisaties (WNF, Staatsbosbeheer, ARK natuurontwikkeling, Vogelbescherming Nederland, Natuurmonumenten, Sportvisserij Nederland) zich in samenwerking met overheden en het bedrijfsleven in voor een bescherm- en beheerplan voor het Haringvliet. De Nationale Postcodeloterij ondersteunt het project samen met partners uit de regio. Het plan moeten ruimte bieden aan zowel natuur, visserij als recreatie. Door brak water moet nieuwe deltanatuur ontstaan die beleefbaar is voor publiek en die kansen biedt voor recreatie en nieuwe investeringen naar het gebied moet trekken. Het plan wordt in samenspel met overheden en de visserijsector opgesteld waarbij gewerkt wordt met de Mutual Gain Approach (Veraart & Klostermann, 2019).

Rijkswaterstaat is de beheerder van de Haringvlietsluizen en voert het Kierbesluit stapsgewijs uit in combinatie met het onderzoeksprogramma 'Lerend implementeren'. Daarin worden vele praktijkonderzoeken uitgevoerd naar zoutverspreiding en het optimaliseren van de visintrek. Hierbij worden ook partners van het LIFE IP project betrokken. Maatschappelijk draagvlak zal de uitvoering van het Kierbesluit en het proces van 'Lerend implementeren' zeker beïnvloeden. De verandering van de sociale waarde van het Haringvliet is echter een bijeffect niet een hoofd- of neven-doel. Daarom is besloten om het project niet verdiepend uit te werken. De economische waardering van natuur in het Haringvliet is voor deze casus in eerder onderzoek beschreven (Böhnke-Henrichs & De Groot, 2010; van Meerkerk et al., 2013). Daarom is gekozen om dit project niet verder uit te werken in dit project.

2.3 Uitwerking indicatoren sociale waarden

Zoals hierboven beschreven gaan we in deze memo dieper in op een aantal sociale waarden van drie projecten uit het programma LIFE-IP Deltanatuur. Voor deze projecten zijn een aantal sociale waarden geselecteerd om te verkennen of ze werkbaar zijn voor de cases, namelijk: biodiversiteit, recreatieve aantrekkelijkheid, woongenot, sociale cohesie en volksgezondheid. In deze paragraaf worden definities gegeven voor de sociale waarden en er worden suggesties gedaan voor parameters die gemonitord kunnen worden om de sociale waarden te meten. Voorafgaand aan het opstellen van de indicatoren voor deze sociale waarden is een literatuurstudie gedaan naar hoe deze sociale waarden meegenomen worden in alternatieve besluitvormingsmethoden zoals MKBA's en TEEB, de resultaten hiervan zijn samengevat in bijlage 1.

2.3.1 Beleving Biodiversiteit

De internationaal geaccepteerde definitie van de Verenigde Naties Conventie voor Biologische Diversiteit (CBD) uit 1992 luidt: 'de variabiliteit in organismen uit de gehele wereld, waaronder terrestrische, mariene en andere aquatische ecosystemen en de ecologische verbanden waar ze deel van uitmaken; de diversiteit betreft de variatie binnen soorten (genen), tussen soorten en tussen ecosystemen'.

Deze definitie zegt echter nog weinig over de waardering van verscheidenheid van flora en fauna in een bepaald (project)gebied door een bepaalde bewoners en recreanten.

Om een beeld te krijgen van hoe de waardering van biodiversiteit in de cases betekenis krijgt hebben we daarom onderscheid gemaakt tussen de volgende dimensies:

- Areaal natuur (voor en na het project);

- Habitattypen (voor en na het project);
- Betekenis die bewoners en recreanten hechten aan de verandering (combinatie type natuur en areaal);

Door ook het oppervlak natuur mee te nemen in de meting en vervolgens een invloed gebied aan te wijzen kan ook de relatieve omvang/impact van het project op de omgeving worden weergegeven.

2.3.2 *Recreatieve aantrekkelijkheid*

Onder recreatie worden alle vormen van vrijetijdsbesteding verstaan ter ontspanning en vermaak. Aantrekkelijkheid kan uitgelegd worden als schoonheid of aansprekende eigenschappen van iets of iemand. Recreatieve aantrekkelijkheid van een natuurgebied kan daarom worden gedefinieerd als 'aansprekende vormen en eigenschappen van een gebied ten behoeve van vrijetijdsbesteding die beschikbaar zijn in een natuurgebied'.

De projecten die in deze memo worden beschouwd hebben allemaal in meer of mindere mate een doelstelling met een verwacht effect op recreatie in het gebied. Om dit effect inzichtelijk te maken zijn daarom een aantal indicatoren voor recreatieve aantrekkelijkheid geïdentificeerd:

- (Verandering in) het aantal recreatiebezoeken;
- Toegankelijkheid van het gebied (bijvoorbeeld het aantal wandel- en fietsroutes, het aantal parkeergebieden etc.);
- Visuele aantrekkelijkheid van het gebied (bijvoorbeeld visuele elementen in het gebied zoals boomprijen etc. die mensen waarderen aan het uitzicht);
- Recreatieve facilitering in het gebied (bijvoorbeeld sportfaciliteiten, wandelpaden, attracties etc.).

2.3.3 *Woongenot*

Woongenot is een erg breed begrip. Woongenot heeft veel raakvlakken met het begrip 'leefbaarheid', wat het SCP (2002) omschrijft als 'het samenspel tussen fysieke kwaliteit, sociale kwaliteit, sociale kenmerken en veiligheid van de omgeving'. Bij woongenot gaat het om het woonplezier dat iemand ervaart in een bepaalde omgeving. In dit onderzoek wordt vooral gekeken naar het woongenot dat mensen ervaren door de ontwikkeling van natuur in de omgeving voor de verschillende projecten. Daarom zijn de indicatoren in dit geval vooral gefocust op welke fysieke kenmerken veranderen met de projecten, en hoe mensen die fysieke kenmerken van de omgeving waarderen. Om inzicht te krijgen in het woongenot dat mensen ervaren in de projectomgeving wordt daarom gekeken naar de volgende dimensies:

- Ratio oppervlakte te ontwikkelen natuur en aantal omwonenden binnen het geselecteerde invloed gebied;
- Aantrekkelijkheid van uitzicht vanuit de woning;
- Mate waarin omgevingskenmerken (zoals natuurareaal en habitattypen) aansluiten bij wensen van bewoners.

2.3.4 *Sociale cohesie*

Sociale cohesie, ook wel sociale samenhang genoemd, gaat over de interne bindingskracht van een sociaal systeem (Huyge en De Meere, 2008). In dit onderzoek willen we vooral kijken naar hoe de verschillende projecten invloed hebben op deze samenhang of bindingskracht. Om de effecten van de projecten op sociale cohesie inzichtelijk te maken zijn daarom een aantal indicatoren onderscheiden, namelijk:

- Verandering in frequentie en intensiteit van contact tussen omwonenden;
- Mate van onderling vertrouwen tussen omwonenden;
- Mate van sociale controle en contacten tussen omwonenden;
- Mate van participatie door omwonenden en recreanten;
- Mate van thuis voelen door bewoners in de omgeving.

2.3.5 *Gezondheidsaspecten*

Volksgezondheid gaat over de gezondheidstoestand van de bevolking. Uit verschillende onderzoeken blijkt dat een natuurlijke woonomgeving een positief effect heeft op gezondheid, bijvoorbeeld doordat

een groene omgeving meer uitnodigt om activiteiten en beweging buitenshuis te ondernemen (De Vries et al. 2000; Van Dillen et al. 2012; De Vries, 2016). In het huidige onderzoek wordt met name gekeken naar de effecten van de geselecteerde LIFE-IP projecten op de volksgezondheid. Omdat het met name natte natuurontwikkeling betreft, wordt vooral gekeken naar gezondheidseffecten die daaraan gelinkt zijn. Om inzicht te krijgen in de gezondheidseffecten van de projecten op de doelgroep zijn de volgende indicatoren geïdentificeerd:

- (verandering in) omgevingstemperatuur
- aantal gevallen van vectorgebonden ziekten
- (verandering in) luchtkwaliteit
- Aantal meldingen van allergische klachten
- (verandering in) welzijn (bijvoorbeeld stressniveau, sociaal contact, fitheid, etc.)

Deze indicatoren zijn afgeleid uit klimaatonderzoek (Huynen & Van Vliet, 2005).

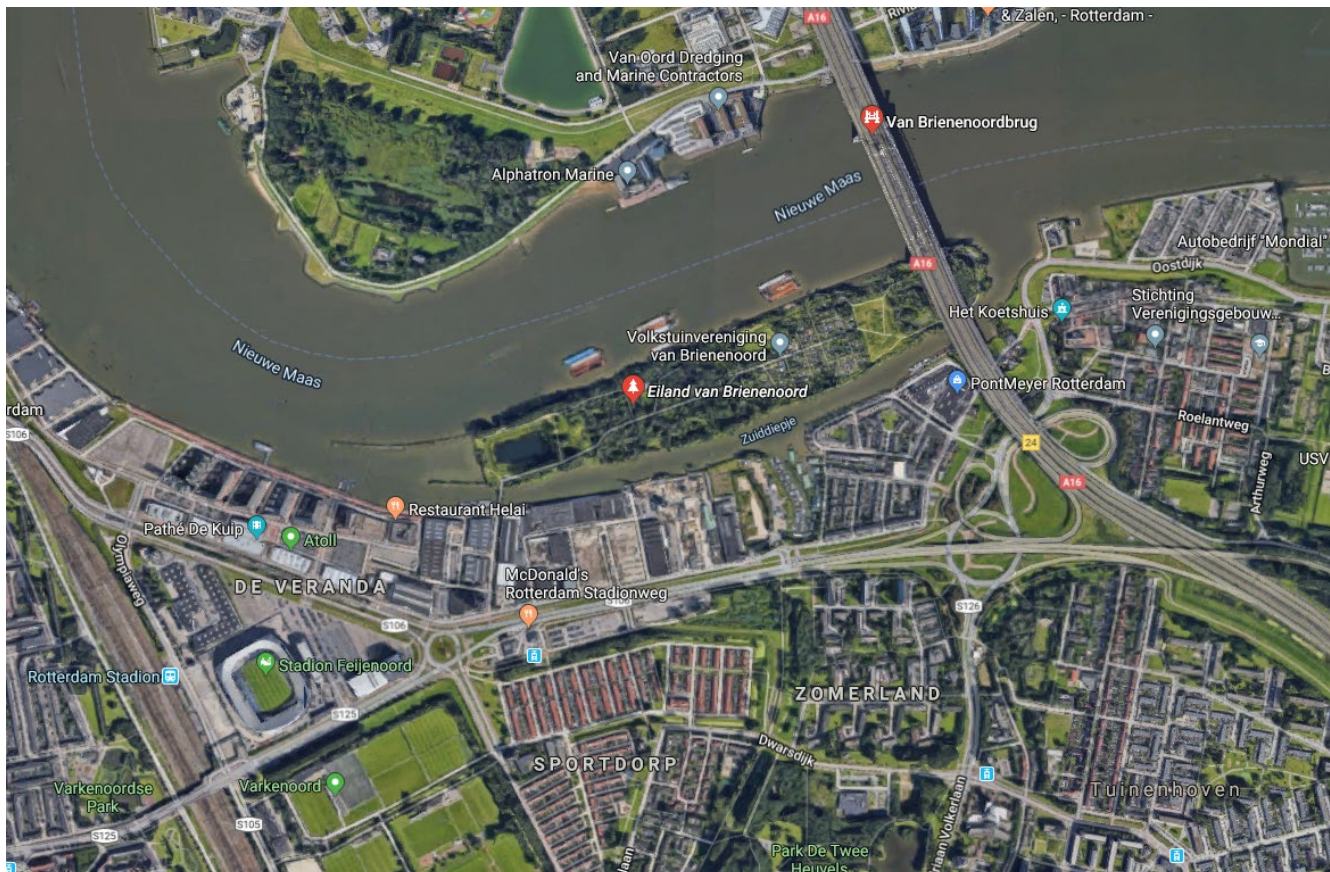
3 Beschrijving, nul situatie en verwachtingen geselecteerde projecten

In dit hoofdstuk worden de geselecteerde projecten geïntroduceerd. De nulsituatie van de projecten wordt beschreven voor de vijf sociale waarden, en de verwachtingen voor de toekomstige situatie van de projecten wordt beschreven voor alle vijf sociale waarden.

3.1.1 Getijdenpark Brienoord

De gemeente Rotterdam heeft vanuit Rijkswaterstaat (RWS) de opdracht gekregen om Getijdenpark Brienoord te realiseren. Vanuit de Europese Kaderrichtlijn Water (KRW) moet RWS ervoor zorgen dat de kwaliteit van het Europese oppervlakte- en grondwater verbetert. KRW-doel van de aanleg van het getijdenpark Brienoord is het herstel van leefgebieden voor de planten en dieren die van nature voorkomen in zoet getijdenwater. Daarnaast is het project onderdeel van de bredere ambitie van RWS om de komende jaren 10 kilometer aan natuurvriendelijke oevers aan te brengen langs de Maas. RWS financiert dan ook het projectgedeelte van de aanleg van natuurvriendelijke oevers. Andere financiële bijdragen voor het project komen vanuit de Provincie Zuid-Holland, de gemeente Rotterdam en LIFE financiering van de Europese Unie. De nieuwe inrichting van het Eiland van Brienoord en de impuls voor recreatie op het eiland heeft de gemeente Rotterdam samen met partners Wereld Natuur Fonds (WNF) en Ark Natuurontwikkeling toegevoegd. In de omgeving van het getijdenpark Brienoord zijn veel nieuwe ontwikkelingen gepland. Zo wordt het huidige voetbalstadion de Kuip vervangen door een nieuw stadion. In het oude stadion en ook daaromheen is het plan om 2500 extra woningen te realiseren, sportvelden, en meer recreatiemogelijkheden. De recreatieroute 'rondje stadionpark' moet de nieuwe gebieden met elkaar gaan verbinden. Op dit moment bevinden zich vooral bedrijven in het gebied (wijk de Veranda) en er wonen circa 5500 mensen (Bureau voor Ruimte & Vrije Tijd, 2017). Straks moeten er op 2 a 3 kilometer afstand van het getijdenpark dus veel nieuwe woningen gerealiseerd zijn. Het inrichtingsplan van het getijdenpark Brienoord is inmiddels definitief. Eind juli 2019 moeten alle technische gegevens in een bestek zitten en na de bouwvak wordt begonnen met de aanbesteding. Begin 2020 staat de start van de uitvoering van het getijdenpark Brienoord gepland.

Figuur 2: Eiland van Brienoord (Google maps, 2019)

3.1.2 Nul-situatie sociale waarden Getijdenpark Brienoord

3.1.2.1 Nulsituatie biodiversiteit

Op dit moment wordt de natuur op het eiland gekenmerkt door bos afgewisseld met open plekken met grasland en poelen. Schotse Hooglanders worden op het eiland ingezet om de natuur te onderhouden. Daarnaast ligt er op het westelijke gedeelte van het eiland een zoetwaterpoel waar diverse bijzondere flora en fauna aanwezig zijn. Op het oostelijke deel van het eiland bevinden zich diverse watergeulen met de bijbehorende flora en fauna. Verder is er voornamelijk bos op het eiland en fysiek kenmerkend voor het gebied is de ligging in de rivier met de bijbehorende dynamiek. Op het eiland komen negentien bijzondere dier- en plantensoorten voor zoals de IJsvogel, de Kleine plevier en de Spindotterbloem (Tauw, 2017 in: Bureau voor Ruimte en Vrije Tijd, 2017).

3.1.2.2 Nulsituatie woongenot

Op dit moment is het eiland Brienoord ook al een groen gebied. Op het eiland staat nu vooral bos, aan de westkant van het eiland ligt een waterpoel waar mensen omheen kunnen wandelen en aan de oostkant van het eiland bevinden zich twee open plekken met gras. Over het hele eiland liggen wandelpaden.

Op het eiland bevinden zich geen woningen, maar in het gebied om het eiland heen staan wel woningen. De woonwijk die het dichtst bij het eiland ligt is de Veranda. Het eiland is op dit moment toegankelijk via een brug aan de zuidwestkant van het eiland. Op de locatie waar de brug aan vasteland komt bevinden zich op dit moment vooral bedrijvenpanden.

3.1.2.3 Nulsituatie recreatie

Op dit moment liggen er wandelpaden op het eiland en het eiland is toegankelijk voor autoverkeer. Uit een inventarisatie van het Bureau voor Ruimte & Vrije Tijd (2017, p. 11) komt naar voren dat er diverse (recreatieve) voorzieningen en activiteiten zijn op het eiland zoals:

- Volkstuinencomplex V.T.V. van Brienoord, sinds 1943
- Natuurspeeltuin De Blijde Bij
- Stichting 'n Bries' biedt kunst en theatervoorstellingen en natuureducatie aan op o.a. het eiland. Ze komen er meerdere keren per jaar en richten zich op een jong publiek.
- Natuurexcursie met Nivon-Rotterdam en struintochten met Ark Natuurontwikkeling.
- Wandelen, er is ook een wandelroute van 2,5 km (te downloaden).
- Recreatief vissen.
- Ontwikkeling Buitenplaats Brienoord. In 2016 is het voormalige 'kamphuis' op het eiland afgebroken. In de zomer waren er jongerenkampen voor jongeren van Zuid. Er komt een nieuw gebouw voor in de plaats (buitenplaats Brienoord) deze plek is op dit moment in ontwikkeling.
- Eenmalig in 2017 de Eiland Run (3, 6 en 9 km), georganiseerd door Rotterdam Running Crew.
- Eenmalig in 2017 een Openlucht bioscoop, o.a. film van Ruben Smit tijdens het 'Fête de la Nature', het grootste grassroots natuurfestival van NL.

Uit de analyse van activiteiten en voorzieningen van het Bureau voor Ruimte en Vrije Tijd (2017) blijkt dat recreatie op het eiland vooral extensief van aard is. De grootste voorziening op het eiland is het volkstuinencomplex, en de ontwikkeling van de Buitenplaats is ook relatief groot.

3.1.2.4 Nulsituatie sociale cohesie

De sociale cohesie op het eiland hangt op dit moment vooral samen met het volkstuinencomplex op het eiland, de aanwezigheid van vrijwilligers van de (toekomstige) Buitenplaats, en de woonwijk aan de overkant van het water. Deze complexen zorgen voor onderling contact en participatie op het eiland. Echter, de gemeente Rotterdam geeft aan dat er regelmatig hangjongeren op het eiland zijn, vooral na zonsondergang, wanneer het eiland eigenlijk niet toegankelijk is voor bezoekers. Daarnaast is er ook wel sprake van vandalisme, zoals het bekladden van borden met graffiti. Daarnaast heeft de gemeente gehoord van de volkstuinders dat er wel eens wordt ingebroken, bijvoorbeeld bij de schuurtjes op het

eiland. Afgezien van de volkstuinders en de vrijwilligers van de Buitenplaats is er relatief weinig sociale controle of toezicht. Er wordt hooguit 1 a 2 keer per dag gecontroleerd door handhaving en toezicht.

3.1.2.5 Nulsituatie volksgezondheid

De gemeente Rotterdam geeft aan dat buiten zijn en mogelijkheden om in groen te recreëren altijd gezond is, maar dat het bevorderen van de volksgezondheid geen specifiek doel is van het project getijdenpark Brienoord.

3.1.3 *Verwachte effecten Getijdenpark Brienoord op de sociale waarden*

3.1.3.1 Verwacht effect biodiversiteit

De natuur op het eiland wordt met de beoogde maatregelen (zie paragraaf 2.3.1) veel diverser dan op dit moment het geval is. Momenteel ligt er vooral bos in het plangebied, maar dat wordt in de toekomst bos met getijdennatuur. De gemeente Rotterdam verwacht dat mensen met de nieuwe inrichting van het getijdenpark zich meer bewust worden van de getijdewerking in Rotterdam. Het verschil tussen eb en vloed is ter hoogte van het eiland Brienoord soms wel 1,5 a 2 meter, en door bijvoorbeeld de oevers minder steil te maken wordt dit visueel beter beleefbaar. In eerste instantie was het plan om een getijdengeul door het midden van het eiland te creëren, waardoor de bestaande zoetwaterpoel op het eiland zou verdwijnen. Echter, uit ecologisch onderzoek bleek dat de waterpoel ecologisch juist veel bijzondere natuur faciliteerde. Daarom is besloten om de poel te behouden en de getijdenwerking vooral te laten zien en beleven tussen de twee strekdammen aan de westzijde van het eiland. Tussen de strekdammen wordt extra zand opgespoten zodat de ruimte tussen de dammen droogvalt met eb en weer onderloopt bij vloed.

3.1.3.2 Verwacht effect woongenot

De gemeente Rotterdam heeft onderzoek laten doen naar de te verwachten doelgroep voor de toekomstige woningbouw, en de huidige bewoners (Bureau voor Ruimte en Vrije Tijd, 2017). Het doel van de woningbouw is om te komen tot een meer divers woningbestand waarbij de nieuwe woningen zich vooral richten op de doelgroep met midden- en hogere inkomens (Bureau voor Ruimte en Vrije Tijd, 2017). Op dit moment wonen er ongeveer 5.500 mensen in de wijken om het eiland heen, in de toekomst zal dit aantal zeker met de helft toenemen naar zo'n 7000. Het eiland zelf is ongeveer 20 hectare groot. Op dit moment is het eiland ook al groen, maar de plannen zijn om het eiland nog groener te maken, onder andere door ruimte te geven aan getijdenatuur aan de zuid- en westkant van het eiland. Daarnaast moet de toegankelijkheid van het eiland toenemen doordat er een tweede brug wordt gerealiseerd aan de oostzijde van het eiland. Bovendien is de huidige brug ook toegankelijk voor autoverkeer, terwijl de toekomstige aan te leggen brug aan de oostkant alleen voor langzaam verkeer en voetgangers wordt. Deze elementen zouden het woongenot in de omgeving kunnen verhogen.

3.1.3.3 Verwacht effect recreatie

Op dit moment zijn er al diverse recreatiemogelijkheden en activiteiten op het eiland. Dit betreft vooral extensieve recreatie. In het onderzoek dat de gemeente Rotterdam heeft laten uitvoeren is de recreatiebehoefte onder de huidige en toekomstige bewoners vastgelegd. In de toekomstige woningbouw komt een andere doelgroep te wonen dan in de huidige woningen. Deze doelgroep heeft ook een andere recreatiebehoefte dan de huidige bewoners.

De plannen voor het getijdenpark Brienoord van de gemeente Rotterdam en haar partners richten zich vooral op het 'vergroten van de natuurlijke dynamiek, natuurlijke begrazing (gebeurt al), getijdenwerking, riviernatuur, struinen en een oerbeleving' (p. 13, Bureau voor Ruimte en Vrije Tijd, 2017). Deze recreatietypen zijn vooral aantrekkelijk voor de geïdentificeerde doelgroep voor de nieuwe woningen in het gebied. Het eiland zal daardoor vooral geschikt blijven voor relatief extensieve recreatie, maar het wordt wel iets spannender gemaakt bijvoorbeeld met bepaalde landschapselementen zoals een uitkijktoren. De recreant wordt gestimuleerd om van de paden af te gaan, en dier- en plantensoorten zouden een belangrijk motief moeten vormen om het eiland te bezoeken. Daarnaast wordt het ervaren van de getijdennatuur een belangrijke motivatie die bezoekers naar het eiland zou moeten trekken. Het

voorzieningenniveau wordt dus iets hoger dan het op dit moment al is, maar het eiland moet vooral een oase van rust blijven in de toekomstige omgeving. Met de tweede brug die wordt aangelegd aan de oostkant moet bovendien de toegankelijkheid van het eiland vergroten. De gemeente Rotterdam geeft aan dat ze tevreden zijn als meer mensen uit de omgeving het eiland zouden bezoeken en de mensen die er nu al komen het eiland ook blijven bezoeken.

3.1.3.4 Verwacht effect sociale cohesie

Met de ontwikkeling van de nieuwe woningen in het gebied zou de sociale cohesie moeten toenemen, bijvoorbeeld doordat er meer sociale controle en toezicht is waardoor het veiligheidsgevoel op het eiland ook zou moeten toenemen. Op het eiland zelf bevinden zich bovendien de volkstuinen en de Buitenplaats waar vrijwilligers participeren en contacten hebben. De Buitenplaats krijgt ook een maatschappelijke functie, er worden bijvoorbeeld educatieve activiteiten voor kinderen georganiseerd.

3.1.3.5 Verwacht effect volksgezondheid

De gemeente geeft aan dat het bevorderen van de volksgezondheid geen specifiek doel van het project is. Wel geeft zij aan dat naar buiten gaan in de natuur normaal gesproken altijd wel een positief effect heeft op de volksgezondheid.

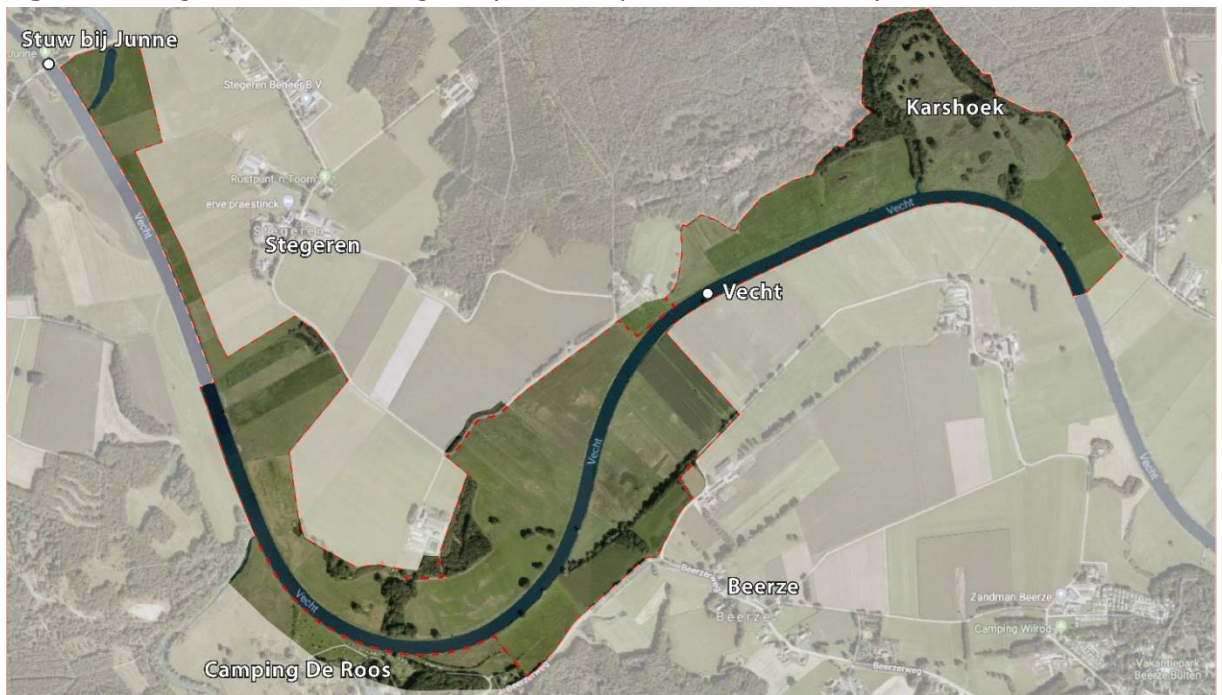
Sociale waarde	Indicator	Nulsituatie	Verwacht na realisatie
	Aantal inwoners	5500	7000
Biodiversiteit	Areaal natuur	20 hectare	20 hectare
Biodiversiteit	Natuurtype	Bos, grasland, poelen	Bos, grasland, poelen, getijdennatuur
Biodiversiteit	Waardering natuur	Onbekend	Toename
Sociale cohesie	Aantal meldingen vandalisme	Onbekend	Afname
Sociale cohesie	Aantal sociale contacten tussen bewoners	Onbekend	Toename
Sociale cohesie	Mate van participatie door bewoners en recreanten	Onbekend	Toename
Recreatieve aantrekkelijkheid	Recreatiefaciliteiten	Wandelpaden, volkstuinen,	Wandelpaden, volkstuinen, de Buitenplaats, uitkijktoren,
Recreatieve aantrekkelijkheid	Toegankelijkheid	1 brug, toegankelijk voor auto's, fietsers en voetgangers	2 bruggen, niet toegankelijk voor auto's, wel toegankelijk voor fietsers en voetgangers.
Volksgezondheid	Verandering in welzijn	Onbekend	Toename

3.1.4 Ruimte voor de Vecht

Het Waterschap Vechtstromen streeft ernaar om de komende jaren in samenwerking met 13 partners de Vecht en het Vechtdal te ontwikkelen tot een halfnatuurlijke laaglandrivier. Om dit te doen is het programma Ruimte voor de Vecht in het leven geroepen, waar verschillende deelprojecten onder vallen. Het doel van het programma is om de doelstellingen van de Kaderrichtlijn Water (KRW) en Natura2000 (N2000) in samenhang te realiseren. Het deelproject Rivierherstel is een project van Waterschap Vechtstromen en maakt deel uit van het programma LIFE IP Deltanatuur. Voor dit onderzoek is er specifiek gekeken naar het traject Karshoek-Stegeren. Het plangebied van Karshoek-Stegeren heeft een omvang van circa 140 hectare en bevindt zich in de gemeenten Ommen en Hardenberg, omliggende plaatsen zijn Karshoek en Beerze. Bij Karshoek-Stegeren is het plan om de rivier te herstellen door een nieuwe meander aan te brengen, nevengeulen te verlengen en natuurvriendelijke oever te creëren. Met deze ingrepen moeten de rivierprocessen verbeteren en tegelijkertijd wordt een impuls gegeven aan de

biodiversiteit, bijvoorbeeld door het realiseren van stroomdalgraslanden. Daarnaast is er langs het gebied een recreatieroute gepland. Bovendien is het gebied Karshoek-Stegeren een agrarisch gebied, daarom wordt bij het herstel van natuurlijke rivierprocessen rekening gehouden met de randvoorwaarden en uitgangspunten van de landbouw. Op die manier verbeteren de ontwikkelkansen voor zowel natuur- als de landbouwfuncties in het gebied (Waterschap Vechtstromen, 2019). Het project dient hiermee drie doelen, namelijk: het garanderen van de veiligheid van de Vecht, het realiseren van de natuuropgaven in het gebied en een sociaaleconomische impuls aan het Vechtdal geven (Waterschap Vechtstromen, 2019). Waterschap Vechtstromen en de provincie Overijssel zijn initiatiefnemer voor de herinrichting Karshoek-Stegeren.

Figuur 3: Plangebied Karshoek-Stegeren (Waterschap Vechtstromen, 2019).

3.1.5 Nulsituatie voor alle sociale waarden

3.1.5.1 Nulsituatie biodiversiteit

De rivier de Vecht was van oorsprong een meanderend riviertje met een brede winterbedding. Door de jaren heen is de rivier genormaliseerd, gekanaliseerd en gereguleerd. Door de kanalisatie is de lengte van de rivier in Nederland teruggebracht van 90 kilometer naar 60 kilometer. Met behulp van stuwen wordt de afvoer van de rivier gereguleerd. Het afvoerpatroon van de rivier was ten tijde van het nulsituatieonderzoek sterk dynamisch, hierdoor was er sprake van benedenstroomse pieken (Wageningen Environmental research, 2017). In het traject Karshoek-Stegeren bevindt zich bij Junne een stuw. Uit het nulsituatieonderzoek van Wageningen Environmental research (2017) van de gehele Overijsselse Vecht bleek dat de rivier en het bijbehorende rivierdal versmald zijn en de habitatheterogeniteit, soortenrijkdom en -diversiteit rondom de rivier relatief laag zijn. Echter, het traject Karshoek-Stegeren lijkt hierop een uitzondering te vormen, want volgens de Milieueffectrapportage (MER) kenmerkt het projectgebied zich 'door grote ecologische en landschappelijke kwaliteit' (RHDHV, 2019). Het landgebruik in het plangebied Karshoek-Stegeren bestaat voornamelijk uit natuur en landbouw (RHDHV, 2019).

3.1.5.2 Nulsituatie woongenot

In het plangebied van Karshoek-Stegeren liggen geen woningen, in de nabijheid van het plangebied liggen wel enkele boerderijen.

3.1.5.3 Nulsituatie recreatie

Op dit moment ligt aan de noordzijde van de rivier de Spijkerweg, deze weg wordt als recreatieve wandel- en fietsroute gebruikt. Aan de zuidzijde van de rivier ligt camping De Roos.

3.1.5.4 Nulsituatie sociale cohesie

De projectleiders van het Waterschap hebben aangegeven dat er geen specifieke doelstellingen zijn voor sociale cohesie met het project. Daarom is deze sociale waarde minder relevant om te meten in dit project.

3.1.5.5 Nulsituatie volksgezondheid

De projectleiders van het Waterschap hebben aangegeven dat er geen specifieke doelstellingen zijn voor volksgezondheid met het project, anders dan waterveiligheid.

3.1.6 *Verwachte effecten van project*

3.1.6.1 Verwacht effect biodiversiteit

De natuur in het plangebied moet met de realisatie vooral gaan aansluiten bij de doelstellingen vanuit Natura2000, KRW en PAS die op het gebied liggen. Door de ingrepen verwachten het Waterschap en haar partners dat de stroming van de rivier verbeterd ten behoeve van de flora en fauna in en om de rivier (het aantrekken van stromingsminnende soorten). Door de extra meander en verlengde nevengeul verwacht het Waterschap dat de benedenstroomse pieken in de afvoer zullen afvlakken (Wageningen Environmental Research, 2017). Het aanleggen van een moeraszone en inbrengen van dood hout in de rivier moet hier ook aan bijdragen, en biedt bovendien kansen voor bijzondere soorten. Verder worden de reeds bestaande nevengeulen verondiept en er wordt op grote schaal bos langs de rivier aangeplant om habitatheterogeniteit in het gebied te vergroten. Ook wordt er reliëf aangebracht aan de rand van de rivier ten behoeve van de stroomdalgraslanden die zijn voorzien in het gebied. Met de veranderingen in het plangebied wordt verwacht dat de landschapsbeleving zal toenemen (RHDHV, 2019).

3.1.6.2 Verwacht effect woongenot

In het daadwerkelijke plangebied van Karshoek-Stegeren liggen geen woningen, in de nabijheid van het traject net buiten het plangebied liggen wel enkele woningen en boerderijen. Het project beoogd geen directe doelen voor het verhogen van het woongenot. Het waterschap Vechtstromen denkt wel dat het onroerend goed in de nabijheid van het project meer waard kan worden doordat er wordt geïnvesteerd in de natuur in het gebied.

3.1.6.3 Verwacht effect recreatie

Volgens het Waterschap is recreatie geen hoofddoel van het project maar meer een nevendoelestelling. Bij het traject Karshoek-Stegeren wordt een recreatieve route aangelegd op de hoger gelegen flanken van het rivierdal. De route betreft een laarzen pad aan de zuidzijde van de Vecht. Hierdoor worden de recreatiemogelijkheden, bijvoorbeeld voor bezoekers van 'Natuurcamping De Roos', vergroot. Daarnaast worden de nieuwe meander en de verlengde nevengeul vlak langs de Spijkerweg aangelegd. Hiermee worden de zichtbaarheid en beleving van de Vecht en de nevengeul vergroot voor recreanten op de routes. De routes liggen alleen op de hoger gelegen flanken van het rivierdal, het grootste gedeelte van het rivierdal is niet toegankelijk voor publiek omdat de kwetsbare natuur anders aangetast zou kunnen worden.

3.1.6.4 Verwacht effect sociale cohesie

Bij het traject Karshoek-Stegeren zijn geen specifieke doelstellingen op het gebied van sociale cohesie.

3.1.6.5 Verwacht effect volksgezondheid

Bij het traject Karshoek-Stegeren zijn geen specifieke doelstellingen op het gebied van volksgezondheid.

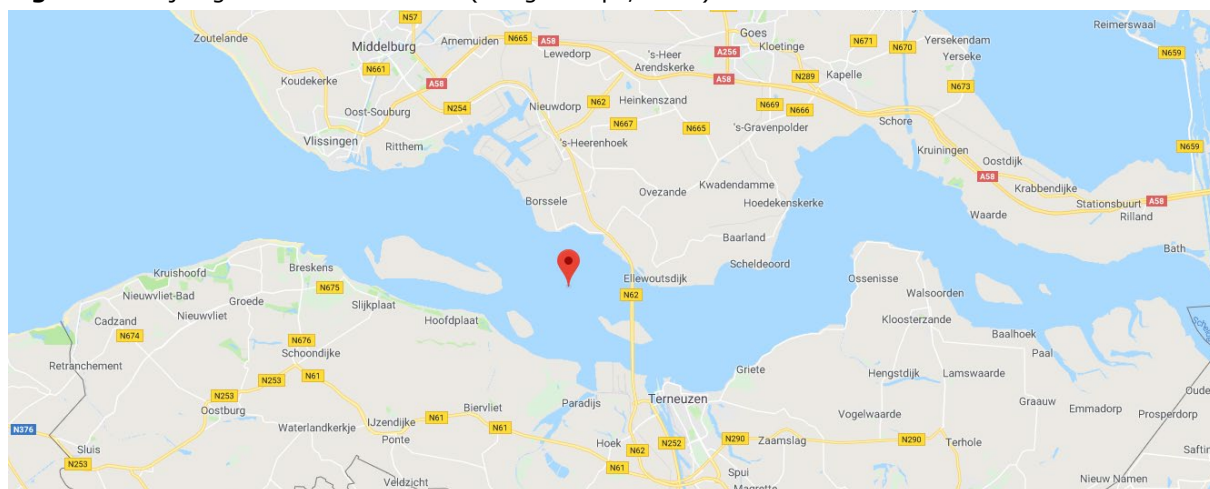
Sociale waarde	Indicator	Nulsituatie	Verwacht na realisatie
-----------------------	------------------	--------------------	-------------------------------

	Aantal inwoners	Onbekend	Onbekend
Biodiversiteit	Areaal natuur	Onbekend	140 hectare
Biodiversiteit	Natuurtype	Bos, grasland, poelen	Nieuwe meander, nevengeul, bossen, natuurvriendelijke oever, moeraszone, hoogwatergeul, stroomdalgraslanden, reliëf
Biodiversiteit	Waardering natuur	Onbekend	Toename
Sociale cohesie	-	-	-
Recreatieve aantrekkelijkheid	Recreatiefaciliteiten	Natuurcamping 'De Roos'	Recreatieve route (laarzenpad), Natuurcamping 'De Roos'
Recreatieve aantrekkelijkheid	Toegankelijkheid	Onbekend	Plangebied wordt deels gesloten voor publiek, wel natuurbeleving vanaf de flanken mogelijk zoals vanaf de Spijkerweg en via een nieuw aangelegde recreatieroute (laarzenpad)
Volksgesondheid	-	-	-

3.1.7 Rust voor vogels, ruimte voor mensen

Sinds de komst van de Deltawerken in de Zuidwestelijke delta is de vogelpopulatie in dat gebied sterk afgenomen (Vogelbescherming Nederland, 2017). Vogelbescherming Nederland zet zich daarom samen met andere natuurorganisaties, Rijkswaterstaat en de Provincies Zeeland, Noord-Brabant en Zuid-Holland in om de vogelpopulaties weer op peil te krijgen. Om dat voor elkaar te krijgen gaan zij beschermingsmaatregelen treffen voor vogels en tegelijkertijd voorzieningen aanbrengen zodat het gebied aantrekkelijker wordt voor mensen om van de natuur te genieten. Zo worden bijvoorbeeld ook gekeken naar het natuurlijker maken van dijken, zodat vogels daarvan profiteren en het er mooier uitziet voor bezoekers omdat de dijk bijvoorbeeld meer opgaat in het landschap. Het project 'rust voor vogels, ruimte voor mensen' in de Zuidwestelijke Delta maakt onderdeel uit van het programma LIFE IP Deltanatuur. Voor LIFE IP gaat het specifiek om een experiment om extra broedeilanden te creëren in het Natura 2000 gebied in de Westerschelde. Omdat de broedeilanden geplaatst worden in de Westerschelde zal het vanaf de kust niet zichtbaar zijn voor mensen. Op dit moment is het plan nog in ontwikkeling, naar verwachting zal de uitvoering in 2020 plaatsvinden. De exacte locaties zijn nog niet bekend.

Figuur 4: Projectgebied Westerschelde (Google maps, 2019).

3.1.8 Nulsituatie voor alle sociale waarden

3.1.8.1 Nulsituatie biodiversiteit

In de Westerschelde bepaalt de morfologie van het estuarium hoe het getij zich door het systeem voortplant, terwijl de beweging van het water – op een tijdschaal van decennia – de vorm van het estuarium beïnvloedt. Inpoldering, bedijking en het op diepte houden van de vaargeul zijn voorbeelden van infrastructurele inrichting en beheer die dit natuurlijk evenwicht verstoord hebben met consequenties voor de biodiversiteit: de omvang en de droogvalduur van platen en slikken neemt af met effecten voor dieren en planten (Rijkswaterstaat & VNNSC, 2013). Daarnaast kunnen ingrepen elders in de Delta en klimaatverandering invloed hebben op de zoet-zout gradient van het estuarium (Vellinga et al., 2014). Juist de grote diversiteit aan biotopen (estuaria, zoete meren, zoute voordelta, binnendijkse polders) maakte het gebied onderscheidend en aantrekkelijk voor veel watervogels. Als gevolg van de infrastructurele ontwikkelingen en afgenomen diversiteit is de watervogelpopulatie in het gebied sterk afgenomen, en daarmee ook de biodiversiteit.

3.1.8.2 Nulsituatie woongenot

Het nog te bepalen projectgebied voor de aanleg van het broedeiland betreft buitendijks gebied en daar bevinden zich geen woningen. In de buurt van het projectgebied (binnendijks) liggen slechts enkele woningen.

3.1.8.3 Nulsituatie recreatie

Het broedeiland zelf wordt niet toegankelijk voor publiek. Langs de dijk (Zeeuws-Vlaanderen) loopt wel een fietspad, maar voor de rest is er niet veel recreatieve activiteit in het gebied.

3.1.8.4 Nulsituatie sociale cohesie

Sociale cohesie is een minder relevante factor voor dit project omdat er in het projectgebied zelf geen woningen liggen, en in het gebied eromheen (de invloedssfeer) een beperkt aantal woningen liggen. De Zuidelijke oever (Zeeuws-Vlaanderen) is een economisch krimpgebied, waar de sociale cohesie beïnvloed wordt door ontwikkelingen zoals vergrijzing, werkloosheid en afname van voorzieningen zoals scholen en winkels. De aanleg van een broedeiland zal daarin niet voor een omslag zorgen. Aan de Noordelijke oever (Zuid-Beveland) speelt dit minder.

3.1.8.5 Nulsituatie volksgezondheid

Het is onbekend hoe de situatie van volksgezondheid op dit moment is in het projectgebied en de invloedssfeer van het gebied. De nul-situatie in de invloedssfeer van het project is wel te herleiden uit gegevens van de GGD³. De aanleg van één broedeiland zal de volksgezondheid niet beïnvloeden. Voor andere vormen van natuurontwikkeling kunnen gegevens van de GGD wel heel relevant zijn.

3.1.9 Verwachte effecten van project

3.1.9.1 Verwacht effect biodiversiteit

Met het project verwachten de Vogelbescherming en haar partners dat er weer meer diversiteit in biotopen komt in het gebied en meer ruimte voor vogels om te broeden en te foerageren. Hiermee zou de vogelpopulatie moeten stijgen wanneer ook het voedselaanbod toeneemt. Bovendien groeit het areaal natuur en de aanwezige natuurtypen door de aanleg van het broedeiland. Of de waardering van mensen voor deze nieuw aan te leggen eilanden en biodiversiteit ook zal stijgen is lastig om te meten omdat de

³ GGD Zeeland heeft een dashboard ontwikkeld met epidemiologische gegevens over o.a. psychische en fysieke gezondheidsklachten (bijvoorbeeld % mensen met depressie), zelfredzaamheid, gedrag (voeding, roken, etc.) en bevolkingstatistieken (% ouder dan 65 jaar). De gegevens zijn per gemeente opvraagbaar en kunnen vergeleken worden met het gemiddelde van Zeeland. Zie www.Zeelandscan.nl

eilanden vanaf de kust niet zichtbaar zijn voor mensen. Wel zijn de eilanden zichtbaar vanaf het water voor bijvoorbeeld waterrecreanten.

3.1.9.2 Verwacht effect woongenot

Het project heeft geen specifieke doelstelling voor het vergroten van het woongenot in het projectgebied omdat er slechts een heel beperkt aantal huizen in de buurt van het projectgebied staan.

3.1.9.3 Verwacht effect recreatie

Het experiment met het extra broedeiland heeft geen specifieke doelstelling voor het vergroten van de recreatiemogelijkheden. Wel heeft het project tot doel om de bewustwording en kennis onder het publiek te vergroten. Daarnaast moet bijvoorbeeld het natuurvriendelijker maken van dijken in een later stadium ook de belevingswaarde voor het publiek vergroten.

3.1.9.4 Verwacht effect sociale cohesie

Het project heeft geen specifieke doelstelling op het versterken van de sociale cohesie in het projectgebied.

3.1.9.5 Verwacht effect volksgezondheid

In het interview is aangegeven dat de Vogelbescherming en haar partners ook de gezondheid en het welzijn van het publiek beogen te vergroten. De Vogelbescherming verwacht dit te bereiken doordat mensen gelukkiger worden van de natuur wanneer het een mooi gebied is met meer watervogels dan nu. Anderzijds zou een toename van het aantal vogels ook negatieve effecten kunnen hebben, bijvoorbeeld door een toegenomen kans op vector gebonden ziekten zoals vogelgriep.

Sociale waarde	Indicator	Nulsituatie	Verwacht na realisatie
	Aantal inwoners	Onbekend	Onbekend
Biodiversiteit	Areaal natuur	Onbekend	Enkele vierkante meters
Biodiversiteit	Natuurtype	Onbekend	Broedeiland voor vogels
Biodiversiteit	Waardering natuur	Onbekend	Toename van waardering, grotere bewustwording onder recreanten
Sociale cohesie	-	-	-
Recreatieve aantrekkelijkheid	Recreatiefaciliteiten	Vaarroutes, uitzicht vanaf de dijk	Vaarroutes, uitzicht vanaf de dijk, natuurlijke dijken
Recreatieve aantrekkelijkheid	Toegankelijkheid	Onbekend	Het eiland wordt niet toegankelijk voor mensen, wel kunnen recreanten om het eiland heen varen.
Volksgezondheid	Verandering in welzijn	Onbekend	Toename van welzijn door toename in natuur, maar ook mogelijke toename van vector gebonden ziekten

4 Alternatieve methoden voor sociale waarden in besluitvormingsprocessen

In dit hoofdstuk bespreken we de voorkeuren en bezwaren van de projectleiders van de drie geselecteerde projecten voor methoden om sociale waarden bij de projecten te meten. In bijlage 2 worden de resultaten gepresenteerd van de literatuurstudie naar alternatieve methoden om sociale waarden mee te nemen in besluitvormingsprocessen voor natuurbehoud en ontwikkelingsprojecten.

4.1 Meetmethoden bij projecten

Ten behoeve van het onderzoek is gesproken met betrokkenen vanuit de drie geselecteerde LIFE-IP projecten. Hierbij is een inventarisatie gedaan van de wensen en overwegingen vanuit de verschillende projecten voor methoden om sociale waarden van de projecten te meten. Deze worden hieronder toegelicht. Een overzicht met gestelde vragen in de gesprekken is opgenomen in bijlage 3.

4.1.1 Meetmethoden Getijdenpark Brienoord

De projectleider van Getijdenpark Brienoord heeft veel interesse in het meten van sociale waarden van het project omdat er veel sociale doelstellingen verbonden zijn aan het project (bijvoorbeeld veiligheid, recreatie, etc.). Volksgezondheid werd niet direct herkend als doelstelling van het project, maar de projectleider gaf wel aan dat naar buiten gaan in een groene omgeving waarschijnlijk altijd wel gezond is.

In het gesprek met de projectleider is voorgesteld om de sociale waarden van het project via een digitaal scherm te meten op een centrale openbare plek in het projectgebied. De projectleider gaf aan dat dit waarschijnlijk geen goed idee is voor deze projectlocatie. Er is regelmatig sprake van vandalisme op het eiland waardoor de kans groot is dat het scherm kapotgemaakt wordt. De projectleider gaf aan dat het waarschijnlijk beter zou werken om het meten van sociale waarden door het project bij omwonenden in een begeleide vorm te laten plaatsvinden. Zo zijn er bijvoorbeeld diverse NGO's actief in het gebied die activiteiten organiseren (Wereldnatuurfonds, Stichting ARK, Zuid-Hollands Landschap). De gemeente zou eventueel samenwerking met dergelijke organisaties kunnen opzoeken om sociale waarden van het project te meten. Het nadeel van deze methode is dat mogelijk vooral toeristen en dagjesmensen worden gemeten en niet de direct omwonenden.

De projectleider gaf verder aan dat de gemeente de ervaring heeft dat bij bewonersavonden in het gebied de opkomst niet heel hoog is, maar dat daar wel de meest betrokken mensen komen. Het zou daarom een effectieve oplossing zijn om bijvoorbeeld een groepsgesprek met omwonenden en regelmatige bezoekers van het eiland te organiseren om de sociale waarde van het eiland in kaart te brengen. Dit is efficiënter dan bij alle omwonenden individueel langsgaan met een vragenlijst bijvoorbeeld.

4.1.2 Meetmethoden Ruimte voor de Vecht

De betrokkenen bij het project Ruimte voor de Vecht gaven aan dat in het traject Karshoek-Stegeren weinig doelen specifiek op sociale waarden zijn gesteld. Doelstellingen bij het traject Karshoek-Stegeren liggen meer op natuurontwikkeling, waterveiligheid en in iets mindere mate ook recreatie. Sociale cohesie, woongenot en volksgezondheid zijn bij dit traject eigenlijk geen factoren in de besluitvorming geweest. Echter, het traject Karshoek-Stegeren moet worden gezien als onderdeel van een keten van projecten langs de Vecht. De projectleider gaf aan dat in andere deelprojecten van Ruimte voor de Vecht meer sociale doelstellingen zitten, bijvoorbeeld bij het traject bij Gramsbergen. In dat gebied liggen geen Natura 2000 doelstellingen waardoor het gebied makkelijker opengesteld kan worden omdat het minder kwetsbaar is. In het gebied bij Gramsbergen is ook een werkgroep georganiseerd met betrokkenen (60-80 mensen, zowel individuen als lokale organisaties) om te inventariseren wat zij missen in het gebied, en wat ze graag terug willen zien als het straks gerealiseerd is. De projectleider van het Waterschap gaf wel aan dat dergelijke activiteiten voor het participeren van de omgeving voor recreatiedoelstellingen niet direct een doelstelling is van het Waterschap, maar meer van gemeenten. De gemeente zit dicht op de bevolking en die wil de belangen van haar inwoners dienen. Het Waterschap houdt zich meer bezig met de waterveiligheid en het realiseren van water- en natuurdoelstellingen. Als er in het traject Karshoek-Stegeren toch gekeken wordt naar de effecten op sociale waarden dan zou de projectleider het

lieft een methode willen in de vorm van een groepsbijeenkomst zoals is gedaan in Gramsbergen. De projectleider geeft aan dat een groepsbijeenkomst waarschijnlijk meer informatie oplevert en genuanceerder is dan een methode met enquêtes of het aangeven van voorkeuren via foto's bijvoorbeeld.

4.1.3 Meetmethoden Rust voor vogels, ruimte voor mensen

De projectleider van Rust voor vogels staat open voor diverse manieren om sociale waarden van het project te meten in de Zuidwestelijke Delta. De doelgroep die de projectleider wil meten zijn zowel mensen die deelnemen aan excursies van NGO's in het gebied (bijvoorbeeld Natuurmonumenten), maar ook de meer avontuurlijke recreant zoals kitesurfers, kayakers en vaarrecreatie. Vooral bij deze laatste groep is het belangrijk om bewustwording te creëren, omdat zij vogelpopulaties kunnen verstoren. De projectleider geeft aan dat een app om sociale waarden te meten een goede optie zou zijn. Hij verwijst naar een app voor democratische monitoring in het Waddengebied (Walterwaddenmonitor) waarin mensen kunnen aangeven wat ze van een gebied vinden en wat hun favoriete plek is bijvoorbeeld door cijfers te geven. In het gesprek met de projectleider is ook voorgesteld of meten via schermen bij bezoekerscentra een optie is, en dat zou volgens hem ook kunnen. Het is in ieder geval belangrijk om een brede groep te bereiken volgens de projectleider. Een methode met het vergelijken van foto's of filmpjes om voorkeuren van mensen voor kenmerken van bepaalde typen natuur te meten zou goed kunnen werken. De methode moet uiteindelijk vooral inzicht geven in wat er op recreatief gebied gebeurt in het gebied rondom de aan te leggen broedeilanden en hoe mensen de natuur daar beleven.

5 Resultaten: QuickScan methoden voor evalueren sociale waarden

In dit hoofdstuk wordt beschreven hoe de bestaande methoden voor monitoring en het meten van sociale waarden aangepast kunnen worden zodat ze passen bij de drie casestudies. De casestudie van Getijdenpark Brienoord is verder uitgewerkt omdat dit project de meeste sociale doelstellingen heeft, de andere casestudies zijn beknopter beschreven.

5.1 Woongenot

5.1.1 Getijdenpark Brienoord

Om (de verandering in) woongenot te meten in de wijken rondom Getijdenpark Brienoord zou een groepsgesprek georganiseerd kunnen worden met een vertegenwoordiging van mensen uit verschillende wijken rondom Getijdenpark Brienoord. Tijdens het groepsgesprek kan inhoudelijk worden ingegaan op de beleving van het woongenot van de wijk en hoe het Getijdenpark daar wel of niet aan bijdraagt. Vooraf kan een lijst worden gemaakt met de deelnemers waarbij ook staat uit welke wijk zij komen en hoe ver de wijk van het Getijdenpark ligt, en of ze vanuit hun huis uitzicht hebben op het Getijdenpark bijvoorbeeld. Op die manier kan een beeld worden gevormd van het woongenot dat de omwonenden ervaren van het Getijdenpark. Deze gegevens kunnen eventueel worden ondersteund door kwantitatieve gegevens over de ratio oppervlakte te ontwikkelen natuur en aantal omwonenden.

5.1.2 Ruimte voor de Vecht

In de nabije omgeving van het traject Karshoek-Stegeren liggen slechts enkele woningen en boerderijen. Om (de verandering in) woongenot in kaart te brengen bij deze groep zijn één-op-één interviews het meest geschikt. Omdat het om een klein aantal woningen gaat is deze methode tijd-technisch ook haalbaar. Tijdens het interview kan inhoudelijke informatie opgehaald worden over welke impact het Ruimte voor de vecht project heeft op het woongenot van de omwonenden. Een dergelijke kwalitatieve methode is een goede aanvulling op de hedonische prijsmethode die vaak in MKBA's wordt gebruikt. Door niet alleen te kijken naar de relatie tussen de woningwaarde en de nabijheid van het natuurgebied, maar ook kwalitatieve informatie zoals voorkeuren van de omwonenden mee te nemen kan het daadwerkelijk ervaren woongenot beter worden meegenomen. Bewoners kan gevraagd worden om bijvoorbeeld een ranking aan te geven in welke aspecten zij het belangrijkste vinden voor hun woongenot en bijvoorbeeld met een puntensysteem aangeven hoe ze de verschillende aspecten in hun wijk waarderen.

5.1.3 Rust voor vogels

In het projectgebied van Rust voor vogels liggen geen woningen. De projectleiding van de Vogelbescherming is daarom niet specifiek geïnteresseerd in de invloed van het project op het woongebied. Omliggende gemeenten zijn hier mogelijk wel geïnteresseerd in. Als woongenot toch meegenomen wordt kan dat het beste door bijvoorbeeld een vraag hierover toe te voegen in een nog te ontwikkelen app.

5.2 Sociale cohesie

5.2.1 Getijdenpark Brienoord

Sociale cohesie bij Getijdenpark Brienoord kan ook worden gemeten in een groepsgesprek. Aan het groepsgesprek kunnen omwonenden, regelmatige bezoekers van het eiland en de vrijwilligers van de volkstuinen en de Buitenplaats) deelnemen. Tijdens dit gesprek kunnen dingen aan de orde worden gesteld zoals:

- Voelen mensen zich thuis op en rondom Getijdenpark Brienoord?
- Wat zijn positieve en negatieve punten van het Getijdenpark volgens de deelnemers?
- Hoeveel mensen zijn aan het werk en doen vrijwilligerswerk?
- Hoe zit het met sport- en cultuurparticipatie op het Getijdenpark?
- Hebben bewoners en bezoekers voldoende sociale contacten op en om het Getijdenpark?

- Hoeveel mensen hebben niemand om mee te praten?
- Hoe staat het met leefbaarheid en veiligheid op en rondom het Getijdenpark?
- Zetten bewoners zich in voor hun wijk?
- Welke initiatieven willen bewoners wel nemen en welke niet?
- Hoeveel mensen bezoeken het Getijdenpark en hoe vaak?
- Hoeveel mensen bezoeken de volkstuinten en de buitenplaats en wat vinden deze mensen van dergelijke ontmoetingsplaatsen?

Eventueel zou ter aanvulling op het groepsgesprek ook een enquête kunnen worden rondgestuurd in de wijken nabij het Getijdenpark om zo ook kwantitatieve data te verzamelen onder een grotere groep.

5.2.2 *Ruimte voor de Vecht*

Voor Ruimte voor de Vecht kan sociale cohesie van het gebied ook worden gemeten in een groepsgesprek. Voor dit gesprek kunnen bijvoorbeeld omwonenden, regelmatige bezoekers van Karshoek-Stegeren en eventuele andere betrokkenen bij het gebied (zoals vrijwilligers) worden uitgenodigd. Dezelfde vragen als bij het Getijdenpark Brienoord zouden ook gesteld kunnen worden voor het Ruimte voor de Vecht project bij Karshoek-Stegeren. Omdat sociale cohesie geen specifiek doel is van het project bij Karshoek-Stegeren kan ook worden gekozen om de vragen alleen in een enquête te stellen, omdat dit efficiënter is. Anderzijds biedt dit minder inzicht in de achtergronden en verklaringen voor de mate van sociale cohesie in het gebied en hoe het Ruimte voor de Vecht project hieraan bijdraagt, en de projectleiding is juist geïnteresseerd in deze achtergronden.

5.2.3 *Rust voor vogels, ruimte voor mensen*

Voor het Rust voor vogels project in de Zuidwestelijke Delta is sociale cohesie een minder grote factor. Dit komt doordat er weinig mensen wonen in de directe omgeving van het project en omdat het broedeiland zich bevindt in de Westerschelde en het eiland niet toegankelijk is voor bezoekers.

5.3 **Recreatie, aantrekkelijkheid en beleving**

5.3.1 *Getijdenpark Brienoord*

In een online omgeving zoals bijvoorbeeld een app of een website kan de recreatieve aantrekkelijkheid van het Getijdenpark Brienoord worden gemeten. Op die manier kunnen zowel omwonenden als bezoekers hun mening geven. Deelnemers van excursies van natuurorganisaties die actief zijn op en rond het eiland (ARK, natuurmonumenten etc.) kunnen bijvoorbeeld gevraagd worden om naar de online omgeving te gaan en daar hun reactie achter te laten. Ook kunnen er tekstborden worden geplaatst in het park met de vraag om naar de online omgeving te gaan om de vragen te beantwoorden. Zo kan mensen worden gevraagd wat ze visueel aantrekkelijk vinden aan het eiland en waarom, bijvoorbeeld door te foto's te uploaden op de app van de plekken in het gebied die zij het mooiste vinden. Ook kan worden gevraagd wat de reden is van hun bezoek aan het eiland, welke recreatieve faciliteiten er zijn op het eiland en hoe deze faciliteiten gewaardeerd worden.

Naast het de online vragenlijst kunnen ook andere kwantitatieve gegevens worden verzameld, zoals het voor, tijdens en na aanleg bijhouden van de bezoekersaantallen, het aantal toegangswegen tot het getijdenpark, de oppervlakte van het toegankelijke gebied voor bezoekers en het aantal recreatieve faciliteiten op het getijdenpark.

5.3.2 *Ruimte voor de Vecht*

Ook in Karshoek-Stegeren kan een online omgeving zoals een app of website worden gecreëerd om de recreatieve aantrekkelijkheid van het gebied te meten. Door borden te plaatsen bij een aantal uitkijkpunten langs de flanken van de rivier en bijvoorbeeld bij de Stuw bij Junne kan de online omgeving bij bezoekers onder de aandacht worden gebracht. Daarnaast kan om een goed beeld te krijgen van de recreatieve aantrekkelijkheid ook kwantitatieve data verzameld worden over bezoekersaantallen, de oppervlakte van het opengestelde gebied en het aantal toegangswegen.

5.3.3 *Rust voor vogels, ruimte voor mensen*

Ook bij het project Rust voor vogels kan een bijvoorbeeld een app worden gemaakt om de recreatieve aantrekkelijkheid van het gebied te meten. De app kan onder de aandacht gebracht worden van bezoekers tijdens excursies in het gebied of door middel van borden bij uitzichtpunten bijvoorbeeld. Door in de app te vragen hoe men tijd in het gebied doorbrengt kan ook data worden verzameld over het soort recreanten dat er komt.

5.4 **Biodiversiteit (sociale waarde)**

5.4.1 *Getijdenpark Brienoord*

Om de waardering van mensen voor de biodiversiteit van het getijdenpark te meten kan kwantitatieve data verzameld worden over de totale oppervlakte natuur op het eiland (voor, tijdens en na uitvoering), en ook over de typen natuur die voorkomen op het eiland (voor, tijdens en na realisatie). Daarnaast zouden bewoners en bezoekers in de online omgeving gevraagd kunnen worden welk belang men hecht aan de verandering (de combinatie van type natuur en de oppervlakte daarvan). Door hierbij te werken met foto's en filmpjes wordt gezorgd dat mensen hun daadwerkelijke voorkeur kunnen aangeven en niet een hypothetische voorkeur. Bijvoorbeeld een filmpje (versneld afgespeeld) waarin stijgend en dalend water langs de randen van het eiland te zien is, versus een filmpje waar dat niet gebeurt. Door niet alleen te kijken naar het oppervlakte en type natuur, maar ook de waardering van mensen voor een bepaalde omvang of type natuur mee te nemen worden de voorkeuren van mensen voor bepaalde omvang en typen natuur ook meegenomen.

5.4.2 *Ruimte voor de Vecht*

Ook voor het Ruimte voor de Vecht project kan kwantitatieve data verzameld worden over de totale natuuroppervlakte en de typen natuur die voorkomen bij Karshoek-Stegeren voor, tijdens en na realisatie. Ook kunnen bewoners en bezoekers van het gebied gevraagd worden om op de online omgeving hun voorkeuren voor omvang en typen natuur aan te geven met behulp van foto's en filmpjes.

5.4.3 *Rust voor vogels*

In het project Rust voor vogels, ruimte voor mensen kan data verzameld worden over aantallen vogels die naar het eiland komen, broedsucces, dispersie, en overleving (voor, tijdens en na uitvoering). Daarnaast kunnen de voorkeuren voor bijvoorbeeld het type natuur en de soorten die bezoekers graag zien in het gebied gemeten worden in de app. Ook kan hierbij worden gevraagd naar hoe bezoekers ertegenover staan als er zoneringen komen in het gebied waarbij bezoekers slechts gedeeltelijk zijn toegestaan bijvoorbeeld.

5.5 **Volksgezondheid**

5.5.1 *Getijdenpark Brienoord*

De projectleider van Getijdenpark Brienoord gaf aan dat volksgezondheid niet een hoofddoel is van het project. Wel gaf ze aan dat er waarschijnlijk altijd wel een positief effect is van groen in de omgeving op de gezondheid. Gezondheid kan daarom meegenomen worden in de monitoring via een nog op te zetten app of website waar bijvoorbeeld wordt gevraagd naar de verandering in welzijn door een bezoek aan het getijdenpark.

5.5.2 *Ruimte voor de Vecht*

De betrokkenen bij het project Ruimte voor de Vecht gaven aan dat volksgezondheid geen direct doel is in het project. Toch zou de ontwikkeling van de natuur in het gebied een effect kunnen geven op de volksgezondheid. Daarom zou in een app of in één op één interviews met omwonenden gevraagd kunnen worden wat de verandering in welzijn is sinds de ontwikkeling. Daarnaast zou data verzameld kunnen worden over het aantal meldingen van vector gebonden ziekten en allergische klachten bijvoorbeeld.

5.5.3 *Rust voor vogels*

De projectleider van Rust voor vogels gaf expliciet aan dat volksgezondheid een belangrijke factor is bij het project. Om te meten wat het effect van het project is op de volksgezondheid van bezoekers van het gebied zou in een app (voor, tijdens en na realisatie) bijvoorbeeld gevraagd kunnen worden naar de verandering in welzijn na ontwikkeling van het project, maar ook het aantal meldingen van vector gebonden ziekten.

6 Conclusies en aanbevelingen voor monitoring en evaluatie

Deze memo is bedoeld om meer inzicht te krijgen in het identificeren en beoordelen van de sociale meerwaarde van natuurherstel- en ontwikkelingsprojecten in besluitvormingsprocessen in het kader van uitvoeringsprogramma's voor het waterbeheer. Daartoe is gekeken welke sociale waarden een rol spelen in zes LIFE-IP projecten, waarbij voor drie projecten de analyse is verdiept om te komen tot indicatoren voor de sociale waarden van (1) biodiversiteitsbeleving, (2) Recreatieve aantrekkelijkheid, (3) Woongenot, (4) Sociale cohesie en (5) Gezondheidsaspecten.

Op deze wijze is onderzocht hoe deze sociale waarden verwerkt kunnen worden in beslissingsondersteunende evaluatiemethoden voor natuurprojecten. In dit hoofdstuk worden de conclusies van het onderzoek besproken en een aantal aanbevelingen gedaan.

6.1 Conclusies

- Uit de analyse valt op te maken dat alle onderzochte sociale waarden, in meer of mindere mate, beïnvloed kunnen worden door natuurherstelprojecten nabij wateren, maar moeilijk kwantificeerbaar zijn. De casus Getijdenpark Brienoord illustreert dat het effect van natuurontwikkeling op sociale waarden in een urbane omgeving (Rotterdam-Zuid) groter is in vergelijking tot de overige casestudies die meer in het landelijk gebied liggen of een ingreep betroffen in een Rijkswater (bijvoorbeeld Kierbesluit).
- In de onderzochte projecten waren de verandering van de sociale waarden nooit het hoofddoel van de interventie, maar eventuele onderschatte of gemiste positieve bijeffecten of risico's voor leefomgeving, gezondheid en landschapsbeleving kunnen draagvlak maken of breken. Draagvlak zou een zesde indicator kunnen zijn in aanvulling op de vijf sociale waarden die in 2017 zijn gekozen. Deze indicator is ook al bij afwegingskaders in het waterbeheer toegepast (Deltaprogramma).
- Het kwalitatief uitdrukken van verandering in sociale waarden door natuurherstel en -ontwikkeling is net zo nuttig als kwantitatieve informatie over economische en ecologische effecten. Bovendien geeft kwalitatieve informatie over sociale waarden vaak meer inzicht in de achtergronden van een verandering dan kwantitatieve data. Het systematisch verkennen van mogelijke veranderingen in sociale waarden helpt om percepties over mogelijke positieve en negatieve bijeffecten van natuurontwikkeling voor de omgeving (bewoner, recreant) in een zo vroeg mogelijk stadium van het planproces te herkennen. Bij de ontwikkeling van de planalternatieven kan er dan beter rekening gehouden worden met de sociale context waarbinnen het project gerealiseerd moet worden.
- Voor de onderzochte sociale waarden is het soms ook mogelijk om op semi-kwantitatieve wijze indicaties te geven over de relatieve impact van de natuurherstel maatregel op de sociale waarden met samengestelde indicatoren die een relatie leggen tussen projectgebied en invloedsfeer. Kwantificering zal in de praktijk niet altijd mogelijk zijn omdat dit afhangt van het karakter van de natuurherstel maatregel en de lokale context. Als voorbeeld: er zijn voor de casus in Zeeland (Rust voor Vogels, Ruimte voor Mensen) bruikbare data van de regionale GGD in deze studie gevonden om kwantitatieve uitspraken te doen over de nul-situatie voor wat betreft gezondheidsaspecten en sociale cohesie. Het is echter complexer om kwantitatieve uitspraken te doen over de verandering in deze sociale waarden door het natuurherstelproject. Wanneer een vergelijkbaar project in een andere regio wordt overwogen is het maar de vraag of daar deze detailinformatie van de GGD in dezelfde mate ook aanwezig is.

6.2 Aanbevelingen

- Neem ook kwalitatieve beoordelingen van sociale waarden mee in het besluitvormingsproces, bijvoorbeeld door ruimte te geven aan veelgehoorde opmerkingen. Het risico van het meenemen van kwalitatieve informatie in de besluitvorming is dat hetzelfde effect ontstaat als met de

huidige Pro Memorie posten waarbij de urgentie kan wegzakken en er alleen gekeken wordt naar de kwantitatieve uitkomsten van de MKBA.

- Voordat sociale waarden gemeten worden is het van belang om goed te kijken naar welke sociale waarden en welke aspecten van die waarden (definities) relevant zijn om te meten in een bepaalde context. De definitie van een sociale waarde kan verschillen per situatie. Bijvoorbeeld met het 'rust voor vogels, ruimte voor mensen' project bij de Westerschelde wordt een broedeiland op zee gecreëerd dat vanaf de kust niet te zien is. Het is daarom de vraag wat de sociale waarde van een dergelijk eiland is. Die waarde zal wellicht meer zitten in het feit dat bewoners en recreanten weten dat het eiland er ligt en dat een mooi idee vinden, dan dat ze het met eigen ogen kunnen bewonderen en beleven.
- De drie projecten betreffen allemaal een gebied waarin een maatregel of interventie wordt getroffen om een verandering in het gebied aan te brengen. Voor het meten van verandering is longitudinaal onderzoek het meest geschikt. Door op verschillende momenten te meten kan de verandering van het gebied en de betekenis van die verandering voor bewoners en recreanten in kaart gebracht worden. De drie projecten die in deze memo worden besproken staan allemaal op het punt om de uitvoering te starten. Een nulmeting behoort daarom op dit moment nog tot de mogelijkheden. Mocht het onderzoek niet meer op tijd starten om vooraf een meting te doen, dan kan de doelgroep achteraf gevraagd worden hoe zij de verandering hebben ervaren.
- De methode waarmee de sociale waarden gemeten worden is belangrijk om aan te passen op de situatie. Zo is het op het eiland van Brieneoord niet verstandig om een scherm neer te zetten om sociale waarden te meten vanwege vandalisme op het eiland. En bij het Ruimte voor de Vecht project zijn de projectleiders vooral geïnteresseerd in de motivaties achter de antwoorden, waardoor een kwalitatieve methode beter past bij de vraag.
- Om de juiste sociale waarden bij de juiste mensen te meten is het belangrijk om scherp te hebben in welke doelgroep het project geïnteresseerd is. De voorkeuren en waarderingen van mensen kunnen sterk verschillen per groep, daarom is het belangrijk om dit vooraf duidelijk te hebben zodat het onderzoek onder de juiste groep wordt uitgezet.

Colofon

Opdrachtgevers: Life-IP Deltanatuur

Auteurs: Nienke Nuesink (WUR), Jeroen Veraart (WUR)

Deelnemers interviews:

Gerrit Dommerholt (Vogelbescherming)

Mariet Pors (Gemeente Rotterdam)

Peter van den Akker (Waterschap Vechtstromen)

Hans Gels (voorheen Waterschap Vechtstromen)

Bijlage 1: Sociale waarden meten in MKBA's en TEEB

Woongenot

In een MKBA kan woongenot worden meegenomen als indicator. Om bijvoorbeeld de effecten van de aanleg van een natuurgebied op het woongenot te kunnen meenemen in de besluitvorming wordt gebruik gemaakt van de hedonische prijsmethode. Bij deze methode wordt de relatie tussen de woningwaarde en de nabijheid van het natuurgebied bepaald. In de Algemene Leidraad voor maatschappelijke kosten-baten analyses is beschreven dat bij het waarderen van effecten zoveel mogelijk moet worden aangesloten bij marktprijzen (CPB en PBL, 2013). Voor de woningmarkt zijn marktprijzen beschikbaar waardoor de marktprijsmethode kan worden toegepast. Omdat marktprijzen de betalingsbereidheid voor natuur (en de daarbij behorende ecosysteemdiensten) nauwkeurig weergeven worden marktmethoden als de first-best optie voor waarderingmethoden in MKBA's beschouwd (werkwijzer natuur, 2018).

Natuurkosten kunnen ook gekwantificeerd en gewaardeerd worden buiten het MKBA-kader, zoals in de TEEB. In de TEEB wordt het effect van de aanleg van een natuurgebied op het woongenot gemeten door het te koppelen aan ecosysteem services (handleiding TEEB Stad, 2012). De ecosysteem service die wordt gebruikt om woongenot te verklaren is een aantrekkelijk uitzicht. Hierbij wordt gekeken naar de woningwaardestijging door bijvoorbeeld meer uitzicht op een natuurgebied. De berekening van de waardestijging van woningen door de invoeren van een maatregel (bijvoorbeeld aanleg van een natuurgebied) wordt gedaan met kengetallen.

Sociale cohesie

In een MKBA kan sociale cohesie worden meegenomen als indicator. In MKBA's worden effecten van maatregelen (bijvoorbeeld aanleg van natuur) via de leefomgeving zoals toename van sociale cohesie in de wijk vaak indirect gemeten via bijvoorbeeld woningprijzen (Werkwijzer sociaal domein, 2016). Ook in de TEEB kan sociale cohesie worden meegenomen als indicator. In TEEB worden de effecten van de aanwezigheid van natuur in een wijk op de sociale cohesie in een wijk gemeten met de vermijdingskostenmethode. Specifiek wordt er dan gekeken naar vermeden verhuiskosten. Deze methode gaat ervan uit dat er in wijken met meer sociale cohesie minder verhuizingen plaatsvinden omdat minder mensen de (sociale) situatie in de wijk willen mijden (handleiding TEEB Stad, 2012). Wanneer er sprake is van meer sociale cohesie ontstaat op die manier een baat van vermeden verhuiskosten.

Recreatie

In MKBA's is het goed mogelijk om recreatie mee te nemen als indicator. Om de waarde van recreatie van bijvoorbeeld een natuurgebied te meten wordt meestal de reiskostenmethode gebruikt. Bij deze methode wordt berekend hoeveel reiskosten (inclusief reistijd) bezoekers ervoor over hebben om een bepaald gebied te bezoeken. In de Algemene Leidraad voor maatschappelijke kosten-baten analyses is beschreven dat met de informatie over bezoekerskosten en het aantal bezoekers per jaar kan worden ingeschat wat de vraag is naar (bepaalde typen) recreatieve natuur (CPB en PBL, 2013).

In de TEEB kan recreatie ook worden meegenomen als indicator in het besluitvormingsproces. In TEEB worden de effecten van de maatregel (bijvoorbeeld aanleg natuurgebied) op recreatieve belevingswaarde bepaald door zowel de aanleg van het natuurgebied zelf als de aanleg van fiets- en wandelpaden. De omvang van het natuurgebied en de ontsluiting van fiets- en wandelpaden bepalen samen de recreatieve capaciteit van een gebied. De recreatieve belevingswaarde van een gebied wordt zo bepaald door de recreatieve capaciteit die eronder ligt. In TEEB kan recreatieve belevingswaarde op twee manieren gemeten worden; de reiskostenmethode net als bij de MKBA, en de conditionele waarderingmethode. De laatste methode vraagt mensen via een enquête hoeveel zij bereid zijn om te betalen voor een service, bijvoorbeeld voor de ontwikkeling van een natuurgebied. De conditionele waarderingmethode is niet gebaseerd op vertoond gedrag (zoals bijvoorbeeld bij de hedonische prijsmethode voor woongenot) maar op wat mensen zeggen te willen betalen. Hierdoor heeft deze methode niet altijd de voorkeur omdat wat men beweert te doen niet altijd overeenkomt met het gedrag wat men in werkelijkheid vertoont (Handleiding TEEB Stad, 2012).

Biodiversiteit

In MKBA's kan natuur op verschillende manieren gewaardeerd worden. Zo kan er worden gekeken naar de kwantitatieve component, deze wordt bijvoorbeeld meegenomen door het oppervlak (areaal) van het natuurgebied te meten. Daarnaast is er de kwalitatieve component, zoals bijvoorbeeld biodiversiteit. Deze component kan worden meegenomen door aantallen individuen (populaties) van soorten te meten. Hierbij wordt echter puur gekeken naar de kwaliteit en kwantiteit van de natuur zelf, maar niet naar hoe veel meer of minder een bepaald type/populatie of een bepaalde omvang van natuur gewaardeerd wordt door mensen. Om dit te kunnen doen moet er een waarde aan gehecht worden. Er is discussie of deze waarde het beste kan worden weergegeven in een geldbedrag, of in een soort puntensysteem. Zo is het volgens sommige bronnen belangrijk om natuurwaarde te monitiseren omdat de verschillende waarden van de onderdelen van een MKBA anders niet meer vergelijkbaar zijn, waardoor de MKBA geen uitsluitsel kan geven over de wenselijkheid van een project (Koopmans, 2010). Daarentegen stellen Sijtsma et al. (2009) dat het monitiseren van natuureffecten weinig informatief is. Het vaststellen van het aantal mensen dat gebruik maakt van de natuur en de waarde van de natuur voor een individu zijn beiden lastig vast te stellen. Hierdoor is het moeilijk om een kengetal te bepalen en er is onzekerheid over de impactpopulatie, waardoor het eindresultaat van de berekening weinig informatief is (Sijtsma, 2009). In de Algemene Leidraad voor maatschappelijke kosten-baten analyses wordt daarom voor de effectbepaling van biodiversiteit gebruik gemaakt van de natuurlandpuntenindex (CPB en PBL, 2013). Dit is een maat om de uiteenlopende effecten van maatregelen op de biodiversiteit samen te vatten in één getal. Dit getal is gebaseerd op een gewogen index van gegevens die verzameld worden voor de milieueffectrapportage (m.e.r.) over het voorkomen van soorten. De weging van de gegevens in de index wordt mede bepaald door de mate waarin bepaalde soorten voorkomen (zeldzaamheid) (CPB en PBL, 2013).

Om biodiversiteit mee te nemen in de afweging wordt in de TEEB de baat verervingswaarde door biodiversiteit meegenomen. De verervingswaarde is de waarde die mensen hechten aan het doorgeven van biodiversiteit voor het nageslacht. De verervingswaarde kan worden gemeten met de conditionele waarderingmethode, hierbij worden mensen in een enquête gevraagd wat zij bereid zijn te betalen voor biodiversiteit voor het nageslacht. Echter, in de Handleiding TEEB (2012) wordt ook aangegeven dat het lastig is om een waarde voor biodiversiteit te bepalen doordat goede kengetallen voor biodiversiteit ontbreken (Handleiding TEEB Stad, 2012).

Volksgezondheid

In MKBA's zijn gezondheidseffecten van natuur vaak lastig mee te nemen in de waardering van natuur omdat ze meestal niet expliciet geoperationaliseerd zijn. Dit heeft er o.a. mee te maken dat volksgezondheid zelden het hoofddoel is van gebiedsgerichte ontwikkelingen zoals natuurontwikkeling (PBL, 2012). Om de gezondheidseffecten van een ingreep toch mee te nemen in een MKBA wordt daarom meestal gewerkt met kengetallen. Zo worden voor bijvoorbeeld luchtmissies kengetallen gekoppeld aan de waarden Value of Statistical Life (VOSL) en Value of a Life Year (VOLY). Op die manier kan de waarde van een ingreep op de verbetering of verslechtering van de luchtkwaliteit op een mensenleven worden ingeschat. De effecten van bijvoorbeeld geluid kunnen worden gewaardeerd via huizenprijzen met de hedonische prijsmethode, vanuit de veronderstelling dat geluidsoverlast gedeeltelijk bepaald wat mensen bereid zijn om voor een huis te betalen (PBL, 2012). Echter, vaak worden voor de waardebeoordeling van een ingreep meer algemene kengetallen gebruikt die op nationaal niveau gemiddeld gelden, of juist voor een specifieke omgeving (zoals een stedelijke omgeving of het landelijk gebied). Hierdoor zijn de werkelijke effecten met omgeving-specifieke kenmerken lastig te bepalen.

Ook in de TEEB worden gezondheidseffecten vooral indirect meegenomen in het bepalen van de waarde van natuur. In TEEB wordt de gevolgschademethode toegepast om kosten die mensen maken nadat natuur is aangetast te berekenen (Handleiding TEEB Stad, 2012). Bijvoorbeeld het gevolg van minder luchtkwaliteit is gezondheidsschade. Die gezondheidsschade bestaat uit medische behandelkosten en verlies van arbeidsproductiviteit (Handleiding TEEB Stad, 2012). Deze methode kan ook worden omgedraaid om de baat van natuurontwikkeling te waarderen, dan wordt het de vermindering van gezondheidskostenmethode genoemd. Zo kan het aantal vermeden ziekten door natuur vermenigvuldigd

worden met de prijs (vermeden kosten van arbeidsuitval en medische behandeling) (Handleiding TEEB Stad, 2012).

Bijlage 2: Resultaten literatuurstudie

Als alternatief voor de MKBA zijn diverse methoden bedacht die de sociale waarden van natuurherstellen en ontwikkelingsprojecten kunnen meten, hieronder beschouwen we een aantal van deze alternatieven. In bijlage 1 wordt voor de vijf sociale waarden (woongenot, biodiversiteit, recreatieve aantrekkelijkheid, sociale cohesie en gezondheid) besproken hoe verschillende methoden deze waarden meten.

TEEB

The Economics of Ecosystems and Biodiversity is ontstaan in 2007 tijdens een bijeenkomst in Potsdam toen een aantal landen de baten van biodiversiteit en de kosten van het verlies van biodiversiteit zichtbaarder wilden maken. De (sociale) waarde van biodiversiteit en ecosystemendiensten is moeilijk uit te drukken in geld, neem bijvoorbeeld CO₂-opslag door bossen of bescherming tegen water door duinen. Het risico hiervan is dat de waarde die de samenleving hecht aan biodiversiteit en ecosystemendiensten niet voldoende wordt meegenomen in de besluitvorming voor projecten of beleidsinterventies. Met TEEB wordt geprobeerd om die baten van ecosystemendiensten inzichtelijk te maken. De TEEB-systematiek doet dit aan de hand van drie stappen; 1) het identificeren van de ecosystemendiensten, 2) het monitaren van de ecosystemendienst, 3) het verzilveren of benutten van de waarde van de ecosystemendienst.

In de praktijk blijkt het uitdrukken van deze diensten in geld echter nog altijd lastig te zijn. Zo zijn indicatoren om ecosystemendiensten te kunnen meten nog in ontwikkeling en in Nederland wordt op dit moment nog niet gemeten in termen van ecosystemendiensten (PBL, 2010). Er zijn bijvoorbeeld wel schattingen van overstromingsrisico's maar deze zijn slechts beperkt gelinkt aan ecosystemendiensten. Daarnaast ontbreken markten en prijzen voor ecosystemendiensten vaak, of ze functioneren slecht, hierdoor is het lastig om een waarde in euro's te hechten aan de ecosystemendiensten (PBL, 2015).

Doordat de TEEB-systematiek nog altijd gericht is op het monitaren van effecten van een ingreep (in dit geval effecten op ecosystemendiensten) spelen bovendien deels dezelfde problemen als met MKBA's, zoals het gebruik van oude of irrelevante kengetallen en problemen om de lokaal berekende effecten op te schalen naar een groter gebied.

Als alternatief voor monetaire waardering van natuur (en de ecosystemendiensten die de natuur levert) heeft het PBL daarom de natuurlijstindex ontwikkeld.

Natuurlijstindex

De natuurlijstindex is een index waarin kwantiteits- en kwaliteitseffecten van veranderingen in natuur door een project of interventie geaggregeerd worden (PBL 2010). Door natuurlijstindexpunten te verbinden aan de effecten op de biodiversiteit van een bepaalde ingreep ontstaat er een afwijking tussen de kosten en effecten die wel in euro's kunnen worden gewaardeerd, en de effecten op de biodiversiteit (PBL, 2014). Op die manier is het mogelijk om analyses te maken van de kosteneffectiviteit van een interventie inclusief de biodiversiteit. Natuurlijstindexpunten worden uitgedrukt als 'het product van het natuuroppervlak, de natuurkwaliteit en de weegfactor van elk van de onderscheiden natuurtypen' (p. 7, PBL, 2014). De effectberekening die hieruit volgt geeft 'een orde van grootte aan waarmee projecten en varianten kunnen worden vergeleken' (p. 15, PBL, 2014). De puntenmethode kan naast effecten op biodiversiteit ook gebruikt worden voor andere natuuraspecten zoals beleving of gebruikswaarde van natuur (Sijtsma et al., 2013; PBL, 2014).

Ondanks dat de natuurlijstindex een alternatief biedt om waarden die moeilijk zijn uit te drukken in geld toch als een kwantitatieve waarde mee te nemen in de besluitvorming heeft ook deze methode beperkingen. Zo worden de natuurlijstindexpunten gemeten in fysieke maten en deze maten zeggen verder niets over wat mensen van deze veranderingen vinden. De natuurlijstindex geeft dus alleen een objectieve maat van de verandering, terwijl juist voor sociale waarden ook de subjectieve waardering van de doelgroep belangrijk is om mee te nemen in de besluitvorming.

Bijlage 3: Interviewvragen projectleiders

Intro:

Jullie hebben eerder een bijdrage geleverd in een workshop (2017), daar zijn indicatoren uit gekomen. We gaan deze indicatoren nu verder uitdiepen, en daarvoor willen we jullie nog een keer spreken hierover. We willen een aantal voorbeeldprojecten (getijdenpark Brienoord, Rust voor vogels Ruimte voor mensen, Ruimte voor de Vecht) gebruiken om dit verder uit te werken.

Vragen project algemeen (alleen Brienoord en rivierherstel Vecht)

- Wie bent u en wat is uw functie?
- Hoe bent u betrokken bij het project? wat is uw rol in het project?
- Kunt u vertellen wat de aanleiding was om dit project op te starten?
- Wat beoogt het project te veranderen/ welk probleem lost het op?
- Hoe ver zijn jullie in de uitvoering van het project op dit moment? En wanneer zou het gerealiseerd moeten zijn?
- Op welke doelgroep richt het project zich? Wat zijn belangrijke kenmerken van deze doelgroep?
- Wat verwachten jullie uiteindelijk met het project te bereiken? Hoe wordt het probleem opgelost?
- Heeft het project nog andere effecten welke vooraf niet waren beoogd? (positief en negatief)
- Waren er alternatieve projecten die het probleem ook konden oplossen? Zo ja, waarom is gekozen voor dit project?

Sociale indicatoren

- Beoogd het project ook doelen te behalen op sociale waarden? Zo ja, welke?
- Hoe komt dit tot uiting in het project?
- Indien wij een methode zouden ontwikkelen om de sociale waarden van het project te meten, welke sociale waarden zou deze methode dan moeten meten? (dit is ook besproken in de workshop destijds, maar wellicht zijn deze nog veranderd door de tijd heen?)
 - Welke informatie zou de meting op sociale waarde jullie moeten geven? Wat is waardevol voor jullie om te weten?

Ik loop nu een aantal sociale waarden langs die uit de workshop (2017) zijn gekomen. Hier heb ik per sociale waarde een aantal vragen over.

- Woongenot
- Recreatie (aantrekkelijkheid/beleving)
- Meer sociale cohesie
- Biodiversiteit (hoe blij worden mensen van een bepaald type natuur?)
- Volksgezondheid
- Beoogd het project doelen te behalen op deze sociale waarde?
- Hoe draagt het project bij aan deze sociale waarde?
- Wat verstaan jullie onder deze sociale waarde in de context van het project?
- Wat zijn indicatoren voor deze sociale waarde? (denk bijv. aan bezoekersaantallen bij recreatie, meer contact met buurtbewoners bij sociale cohesie etc.)
- Zo nee, als je deze indicatoren mee zou nemen in het project hoe zou je deze indicatoren in dit project dan definiëren in de context van het project?
- Zijn deze sociale waarden de juiste/ zijn er nog andere sociale waarden waarin jullie geïnteresseerd zijn? (sinds deze waarden in de workshop zijn opgesteld).

Methoden

- Passen jullie op dit moment monitoring en evaluatiemethoden voor sociale waarden toe bij het project? Zo ja, welke?
 - Hoe gaan deze methoden in hun werk?
 - Welke gegevens monitoren en evalueren jullie?
 - Op welke momenten evalueren jullie?

- Kom je ergens anders in je werkveld/op vergelijkbare projecten ook sociale waarden tegen die jullie monitoren/evalueren? Hoe gaan jullie er dan mee om?
- Zijn er onderdelen/onderwerpen in dit project waarop jullie nu nog niet monitoren/evalueren maar dat wel zouden willen?
 - Waarom?
 - Wat is de reden dat dat tot nu toe nog niet is gedaan?
- Zijn jullie nog verassingen tegengekomen in de monitoring? Welke?
 - Hoe had je daar rekening mee kunnen houden in je monitoringscyclus?
- Hoe zou je de monitoring van sociale waarden zelf aanpakken voor het project?
 - Waar ben je bekend mee (welke methoden etc.)?
- Waaraan zou de methode volgens jullie moeten voldoen? (snel, simpel, uitgebreid, specifieke doelgroep, etc.)

We hebben een kleine brainstorm/vingeroefening voorbereid. We hebben gevraagd of je 2 foto's kan toesturen van het project: 1 van voordat het project gerealiseerd is, en 1 nadat het project gerealiseerd is en waarop de sociale waarde van het project zichtbaar is. Hierbij hebben we een aantal vragen:

- Waaraan zie je de sociale waarde in de 2^e foto? Kun je dat beschrijven?
- Wat zijn voorbeelden van kenmerken van bestaande andere gebieden waarop je zou willen dat het project zal lijken/ dezelfde kenmerken zou delen wanneer het project gerealiseerd is? (vergelijken met andere gebieden want dan weet je hoe het zou moeten worden)
- Zou deze vergelijkingsmethode een goede manier zijn volgens u om sociale waarde van het project te meten bij de doelgroep? Waarom wel/niet? Ziet u knelpunten voor deze methode in uw project?

We hebben nagedacht over mogelijke methoden om sociale waarde van projecten te meten. Een mogelijke methode is om op een bezoekersplek of een bezoekerscentrum een scherm neer te zetten met foto's om te vergelijken, waaruit zij een keuze moeten maken. Op die manier kun je waardering en preferentie meten van bepaalde kenmerken (bijvoorbeeld een foto van een vogel versus een weids uitzicht o.i.d.). Dan weet je welke waarde men ergens aan hecht.

- Zijn er plekken voor bezoekers/ is er een bezoekerscentrum op de projectlocatie?
- Zou het netwerk van NGO's gebruikt kunnen worden om projecten te waarderen? (bijvoorbeeld website van Natuurmonumenten, of de Landschappen o.i.d.)
- Worden er activiteiten georganiseerd door de NGO's/gemeente/beheerders in het projectgebied om bijvoorbeeld recreatie in het gebied te faciliteren?
 - Zouden deze activiteiten kunnen worden gebruikt voor een steekproef/monitoring voor sociale waarden?
 - Waarom wel/niet?
 - Komt daar de juiste doelgroep waarin jullie geïnteresseerd zijn om deze sociale waarden bij te meten?
 - Zijn er andere groepen waarin jullie geïnteresseerd zijn om deze waarden bij te meten en wat zijn mogelijke kanalen/locaties waar deze mensen bereikt kunnen worden?
- Verwacht u dat deze manier van monitoren en evalueren werkt voor uw project?
 - Waarom wel/niet?
 - Wat zou een betere manier zijn volgens u?

Afronding:

- Zijn er nog dingen niet aan de orde gekomen die u wel graag aan mij wilt meegeven?

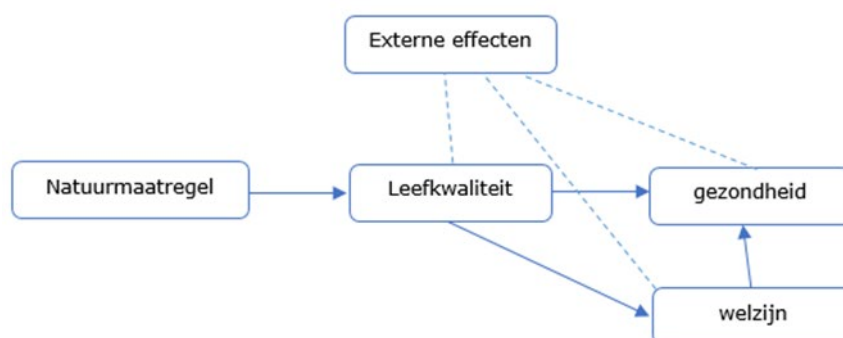
Bijlage 4: MKBA

Maatschappelijke Kosten Baten Analyse (MKBA) is een veelgebruikte methode in Nederland om de effecten van een interventie of maatregel o.a. op gebied van water, ruimte en milieu in te schatten en mee te nemen in de besluitvorming (zie ook kader 1). Er bestaan diverse kritieken op deze evaluatietool, met name wanneer het gaat om het meenemen van sociale waarden in de besluitvorming van een project.

Zo wordt in een MKBA de meerwaarde van een interventie economisch benaderd, ook wanneer het gaat om het identificeren van de sociale meerwaarde van een maatregel. De sociale meerwaarde wordt vaak uitgedrukt in termen van kostenbesparing van de maatregel. Veelal zijn deze kostenbesparingen echter beperkt en indirect. Bijvoorbeeld, een natuurherstelproject in de buurt van een woonwijk moet de gezondheid van de omwonenden verbeteren. In de nulsituatie zouden 20 mensen per jaar in het ziekenhuis belanden, en in de alternatieve situatie met het natuurherstelproject belanden 15 personen per jaar in het ziekenhuis. Door het project blijven dus 5 mensen per jaar uit het ziekenhuis. De kosten van een opname bedragen 10.000 euro per keer. Dan leidt dat tot een kostenbesparing van 50.000 euro per jaar. Maar het is de vraag of er echt kosten bespaard worden, want worden er bijvoorbeeld verplegers ontslagen of ziekenhuizen gesloten? Meestal veranderd er niet zoveel en worden er dus ook niet direct kosten bespaard.

Zelfs als er wel direct wordt bezuinigd leidt deze methode af van waar het werkelijk om gaat. Zo gaat het in dit geval primair om het verbeteren van de gezondheid (door leefkwaliteit) van de omwonenden, en niet om het bewerkstelligen van een kostenbesparing. Zo verwordt het neveneffect van de kostenbesparing tot het hoofdeffect en blijft de waarde die de doelgroep hecht aan de maatregel onzichtbaar.

Daarnaast zijn de causale relaties tussen de natuurmaatregel en het effect op sociale waarden (zoals gezondheid) niet altijd duidelijk. Gezondheid wordt bijvoorbeeld bepaald door veel meer factoren dan alleen leefkwaliteit van de omgeving (zie figuur 1). Daarnaast zou het invoeren van natuurmaatregelen ook een negatieve invloed kunnen hebben op de gezondheid van mensen, bijvoorbeeld een toename aan hooikoortsklachten of vector gebonden ziekten. Bovendien is het niet vanzelfsprekend dat een toename aan bijvoorbeeld hooikoortsklachten aan het licht komt, omdat mensen met dergelijke klachten niet altijd naar de dokter gaan. Het is daardoor lastig om te bepalen wat het uiteindelijke effect van de maatregel is. Voor sociale waarden geldt dit sterker dan wanneer bijvoorbeeld puur naar het toegenomen oppervlak natuur wordt gekeken en het effect daarvan op bepaalde parameters voor waterkwaliteit, huizenprijzen of biodiversiteit. Sociale waarden zijn vaak moeilijker te kwantificeren en daardoor lastig mee te nemen in bestaande beoordelingsmethoden die veelal kwantitatief zijn ingestoken.

Figuur 1: onduidelijke causale relaties maken het moeilijk om het effect van de maatregel te bepalen.

In de praktijk blijkt het lastig en omstreken te zijn om een monetaire waarde toe te kennen aan de effecten van een project waar niet direct een prijskaartje aan hangt. In Nederlandse MKBA's wordt vaak de kengetallenmethode gebruikt om niet-geprijsde effecten naar euro's om te zetten (CPB en PBL, 2013). Deze methode gebruikt 'geleende' standaardgetallen uit onderzoeken van andere projecten,

waarin een uitgebreidere methode is toegepast om niet-geprijsde waarden om te zetten in een monetaire waarde (bijvoorbeeld revealed preference, stated preference of vermijdingskosten). De kengetallenmethode in combinatie met expert-oordeel wordt vaak gebruikt omdat het minder arbeidsintensief is dan alternatieve waarderingsmethoden, waardoor dit vaak de meest haalbare optie is. Deze kengetallenmethode heeft echter een aantal risico's, bijvoorbeeld dat 'foute' kengetallen in omloop blijven, zonder dat kritisch naar de herkomst wordt gekeken. Bovendien is nieuw onderzoek schaars waardoor regelmatig kengetallen worden toegepast die niet vergelijkbaar zijn met de situatie uit het onderzoek.

Verder zijn er ook altijd zaken zoals sociale waarden of natuurwaarden die niet goed te meten of te monitiseren zijn omdat er geen markt voor bestaat. Deze effecten worden dan opgenomen als Pro Memorie (PM)-posten in de eindtabel van de rapportage. Wanneer effecten op deze manier worden gerapporteerd zijn ze echter weinig informatief. Bijvoorbeeld wanneer drie alternatieven worden vergeleken met onderling relatief grote verschillen, maar onder de streep alle drie een positief effect hebben, dan valt de nuance in de eindtabel weg (PBL, 2009).

Kortom, een MKBA is niet altijd even bruikbaar voor het meten van sociale waarden of natuurwaarden van projecten. Bovendien zijn er nog veel vragen over op welke manier de data voor dergelijke waarden het best verzameld kan worden. Life IP is daarom geïnteresseerd in het verkennen van sociale waarden die te koppelen zijn aan maatregelen ter herstel en behoud van natuur en het verwerken van deze sociale waarden in methoden voor een betere koppeling van natuuropgaven in uitvoeringsprogramma's voor waterbeheer. Welke sociale waarden zijn interessant om mee te nemen in dergelijke methoden? Hoe meet je het daadwerkelijke effect van een natuurproject op deze sociale waarden? En hoe kunnen deze sociale waarden op voorhand meegenomen worden in de besluitvorming over natuurprojecten?

In deze memo worden daarom drie LIFE IP projecten als casestudies verder uitgewerkt op een aantal sociale waarden en de methoden die hiervoor gebruikt zouden kunnen worden. Dit kan interessante handelingsperspectieven bieden voor andere LIFE IP projecten, en breder voor andere natuurprojecten met doelstellingen op sociale waarden. Kunnen we op basis van een nieuwe methode bijvoorbeeld iets zeggen over hoe de doelgroep de maatregel heeft ervaren? Wat zijn de ervaren effecten van een maatregel en hoe worden die effecten gewaardeerd? En hoe kan de kennis over sociale waarden worden gebruikt bij besluitvorming voor natuurherstel- en ontwikkelingsprojecten?

Kader 1: Maatschappelijke Kosten Baten Analyse

Met een Maatschappelijke Kosten Baten Analyse (MKBA) worden de effecten van een project of beleidsoptie op de welvaart van Nederland ingeschat. Bij een MKBA wordt eerst een probleemanalyse gemaakt van het probleem dat het project tracht op te lossen. Hierbij wordt gekeken naar wat de doelstellingen en ambities van het project zijn op het veronderstelde probleem. Vervolgens wordt een nul-alternatief (situatie zonder project) opgesteld. Tegen deze nul-situatie worden de project-alternatieven afgezet om alle projecteffecten in te schatten. Door de projectalternatieven te vergelijken met de situatie zonder project worden de projecteffecten (verschillen) ingeschat. Het resultaat van deze analyse zijn de fysieke effecten die voortkomen uit het invoeren van het project, denk bijvoorbeeld aan reistijdwinst, verlies van biodiversiteit, etc. Vervolgens worden alle effecten op de welvaart van Nederland gemonetariseerd, dit geldt ook voor effecten die geen direct prijskaartje hebben, zoals geluidsoverlast, een mooi uitzicht of je veilig voelen. Dit levert een inschatting op van in geld uitgedrukte kosten en baten voor verschillende jaren in de toekomst. De kosten en baten van de verschillende jaren worden met een discontovoet terug gerekend naar een basisjaar. De uiteindelijke resultaten van de MKBA worden opgenomen in een rapportage.

1. Probleemanalyse	<ul style="list-style-type: none"> • Welk knelpunt of welke kans doet zich voor en hoe ontwikkelt deze zich? • Welke beleidsdoelstelling volgt daaruit? • Welke oplossingsrichtingen zijn kansrijk?
2. Vaststellen nulalternatief	<ul style="list-style-type: none"> • Meest waarschijnlijke ontwikkeling zonder beleid • Effect = beleidsalternatief – nulalternatief
3. Definitie beleidsalternatieven	<ul style="list-style-type: none"> • Beschrijf de te nemen maatregelen • Rafel pakketten uiteen tot samenstellende onderdelen • Definieer meerdere alternatieven en varianten
4. Bepalen effecten en baten	<ul style="list-style-type: none"> • Identificeer effecten • Kwantificeer effecten • Waardeer (monetariseer) effecten
5. Bepalen kosten	<ul style="list-style-type: none"> • Opgeofferde middelen om de oplossing te implementeren • Kosten kunnen eenmalig of periodiek zijn, vast of variabel • Alleen de extra kosten ten opzichte van het nulalternatief
6. Varianten- en risicoanalyse	<ul style="list-style-type: none"> • Identificeer de belangrijkste onzekerheden en risico's • Analyseer de gevolgen voor de uitkomsten
7. Opstellen overzicht van kosten en baten	<ul style="list-style-type: none"> • Reken alle kosten en baten naar hetzelfde basisjaar en bepaal het saldo • Breng alle effecten in beeld, ook niet-gekwalificeerde en/of niet-gemonetariseerde
8. Resultaten presenteren	<ul style="list-style-type: none"> • Relevant, toegankelijk en duidelijk • Verantwoorden: transparantie en reproduceerbaarheid • Interpretieren: wat kan de besluitvormer uit de MKBA leren?

pbl.nl / cpb.nl

Stap in MKBA	Gebiedsproces	Sociale Waarden (knelpunten en kansen)	Voorbeelden uit cases
	Gebiedsagenda	(1) Het opstellen van een gebiedsagenda door een overheid is een stakeholder proces met consultaties waarin allerlei sociale waarden impliciet en expliciet een rol kunnen spelen. Stelling: in deze stap hebben sociale waarden een volwaardige plaats.	
	Startbeslissing (<i>dat men een ingreep wil doen in fysieke omgeving</i>)	In startbeslissing aandacht voor Sociale waarden?	
Probleemanalyse	MIRT-onderzoek	(2) Probleem en oplossing vaak fysiek geformuleerd.	Brienoord: (P) tekort intergetijde natuur, (O) herstel intergetijdenatuur Rust voor Vogels: (P) Geen rustige plek voor vogels (O) Broedeilandjes Ruimte voor de Vecht: (P) Gekanaliseerde waterloop (O) Natuurlijker maken
Nul-alternatief	MIRT- <i>verkenning</i>	(3) Onzekerheid over autonome ontwikkelingen in de toekomst die waardering van leefomgeving bepalen (4) Er is vaak onvoldoende informatie om de nulsituatie vast te stellen (zonder interventie en zonder autonome ontwikkeling)	
Definitie beleidsalternatieven			

Bepalen effecten en baten		<p>Moeilijk monetariseerbaar door:</p> <p>(5) Geen prijs of onzekere alt. waarderingsmethode</p> <p>(6) De verandering in sociale kapitaal is niet vast te stellen (bv: meer of minder mensen die gelukkig zijn met de leefomgeving)</p> <p>Of combinatie van (3) en (4)</p>	
Bepalen kosten		<p>(7) Kostenbesparing door meenemen sociale waarden bij realisatie natuurontwikkeling</p> <p>(8) Sociale waarden van natuurontwikkeling leiden tot meerkosten omdat deze voorkomen moeten worden;</p> <p>Of combinatie van (5) en (6): er kunnen meerdere sociale waarden beïnvloed worden door de maatregel: hoe tel je dat op?</p>	
Varianten en risicoanalyse		<p>(9) Draagvlak voor uitvoering van een bepaalde interventie wordt vaak wel meegenomen in risicoanalyse v.d. varianten</p>	
Overzicht kosten en baten		<p>(10) Sociale baten die buiten de projectgrenzen gerealiseerd worden waar de kosten gemaakt worden.</p> <p>(11) De kostendrager voor het realiseren van de sociale waarden is een andere stakeholder die profijt heeft van de gerealiseerde baten van natuurherstel</p>	
Presentatie Resultaten			

Besluit: keuze van een van de plan-alternatieven	Voorkeursbeslissing (Keuze v.d. gewenste ingreep uit de beschikbare opties)		
	Plan-uitwerking		
Besluit: Project op deze wijze uitvoeren met daaraan gekoppelde financiering			
	Uitvoering/realisatie van het plan		
	Oplevering: akkoord/niet akkoord		
	Aangepast beheer en onderhoud		
	Monitoring		
	Evaluatie		

Literatuur

Alterra (2004). Gevoelsrendement van natuurontwikkeling langs de rivieren.

Böhnke-Henrichs, A., and R. S. De Groot. 2010. A pilot study on the consequences of an Open Haringvliet-Scenario for changes in ecosystem services and their monetary value. Wageningen University, Environmental System Analysis Group, p. 78p.

Bureau voor Ruimte en Vrije Tijd (2017). Eiland van Brieneoord: toekomstperspectief voor natuurbeleving en recreatieve ontwikkeling.

Cultureel Planbureau (CPB) en Planbureau voor de Leefomgeving (PBL) (2013). Algemene leidraad voor maatschappelijke kosten-batenanalyse

De Vries, S., Verheij, R. A., Groenewegen, P. P. (2000). Natuur en gezondheid: Een verkennend onderzoek naar de relatie tussen volksgezondheid en groen in de leefomgeving.

De Vries, S. (2016). Van Groen Naar Gezond: mechanismen achter de relatie groen-welbevinden, Stand van zaken en kennisagenda.

Hart, J. de (red., 2002) *Zekere banden, sociale cohesie, leefbaarheid en veiligheid*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.

Huyge, A. en De Meere, F./ Verwey Jonker instituut (2008). De invloed en effecten van sociale samenhang: verslag van een literatuurverkenning.

Huynen, M., Van Vliet, A.J.H., 2005. Effecten van Klimaatverandering in Nederland (Hoofdstuk 8 Gezondheidsrisico's van klimaatverandering). Eindredactie: A.H.M. Bresser, M. M. Berk, G. Van den Born, L. van Bree, F. W. van Gaalen, W. Ligtvoet, J. Van Minnen, and M. C. H. Witmer (eds.). Milieu en natuurplanbureau, Bilthoven.

Koopmans, C.C. (2010). Van zacht naar hard: milieueffecten in kosten-batenanalyses.

Planbureau voor de Leefomgeving (2009). Natuureffecten in de MKBA's van projecten voor integrale gebiedsontwikkeling.

Planbureau voor de Leefomgeving (2010). De betekenis van TEEB voor Nederland; Discussienotitie voor de Taskforce Biodiversiteit en natuurlijke hulpbronnen.

Planbureau voor de leefomgeving (2012). Gezondheid in maatschappelijke kosten-batenanalyses van omgevingsbeleid.

Planbureau voor de Leefomgeving (2014). Natuurpunten: kwantificering van effecten op natuurlijke ecosystemen en biodiversiteit in het Deltaprogramma: Achtergrondstudie.

RHDHV (2019). Herinrichting Karshoek-Stegeren: milieueffectrapport.

Sijtsma, F.J., Van Hinsberg, A., Kruitwagen, S., Dietz, F.J. (2009). Natuureffecten in de MKBA's van projecten voor integrale gebiedsontwikkeling.

Sijtsma, F.J., H. Farjon, S. van Tol, P. van Kampen, A. Buijs and A. van Hinsberg, 2013. Evaluation of landscape impacts, enriching the economist's toolbox with the HotSpotIndex. In: The Economic Value of Landscapes (Eds. C. M. van der Heide and W.J.M. Heijman). ISBN: 978-0-415-56328-4.

Van Dillen, S.M., de Vries, S., Groenewegen, P.P., & Spreeuwenberg, P. (2012). Greenspace in urban neighbourhoods and residents' health: adding quality to quantity. *Journal of Epidemiology and Community Health*, 66(6), e8-e8.

Van Hees, J., Peters, H., 1998. MER Beheer Haringvlietsluizen - Over de grens van zout en zoet - Hoofdrapport - Milieu-effectrapport over een ander beheer van de Haringvlietsluizen. Rijkswaterstaat - Directie Zuid-Holland, Rotterdam, p. 121 p.

Van Meerkerk, I., A. van Buuren, and J. Edelenbos. 2013. Water Managers' Boundary Judgments and Adaptive Water Governance. An Analysis of the Dutch Haringvliet Sluices Case Water Resour Manag 27: 2179-2194.

Vellinga, N. E., A. J. F. Hoitink, M. van der Vegt, W. Zhang, and P. Hoekstra. 2014. Human impacts on tides overwhelm the effect of sea level rise on extreme water levels in the Rhine–Meuse delta. Coastal Engineering 90: 40-50.

Veraart, J. A., J. E. M. Klostermann, E. J. J. van Slobbe, and P. Kabat. 2018. Scientific knowledge use and addressing uncertainties about climate change and ecosystem functioning in the Rhine-Meuse-Scheldt estuaries. Environmental Science and Policy 90: 148-160.

Veraart, J. A., and J. E. M. Klostermann. 2019. Verkenning van kennisbehoeften binnen LIFE IP Deltanatuur ten bate van stroomlijning binnen kennisagenda's. Wageningen Environmental Research, Wageningen, p. 29.

Vogelbescherming Nederland (2017). Deltagebied: nationaal en internationaal topgebied voor vogels: status, trends, bedreigingen en toekomst voor watervogels in het Deltagebied.

Wageningen Environmental Research (2017). Meetprogramma Overijsselse Vecht: Nulsituatie 2017 en effecten maatregelen.

Waterschap Hollands Noorderkwartier. 2018. Landbouwportaal Noord-Holland. Available from <https://www.landbouwportaalnoordholland.nl/>.

Waterschap Vechtstromen (2019). Projectplan Waterwet: Karshoek – Stegeren, Vecht.

Witteveen+Bos (2012). TEEB in de stad; handleiding bij het rekeninstrument voor de baten van natuur en watermanagement.